Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Bodil Leth-Larsen

Oldtidsminderne i Hørsholm

Bodil Leth-Larsen

Oldtidsminderne i Hørsholm

Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn
1986

Lektor P. Chr. Nielsen

10. XI. 1921 – 26. VIII. 1986

Den 26. august 1986 døde museets formand siden 1960, lektor P. Chr. Nielsen. Hermed har Hørsholm Egns Museum og Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn mistet deres dynamiske førstekraft gennem næsten en menneskealder.

P. Chr. Nielsen var forstkandidat fra Den kgl. Veterinær- & Landbohøjskole 1947. Kort efter fik han ansættelse ved Arboretet i Hørsholm, hvor han arbejdede til sin altfor tidlige død. Ved siden af den praktiske gerning udviklede han sig til at blive en af vore førende skovhistorikere, en omstændighed der førte til at han blev lektor i skovhistorie ved Landbohøjskolen. I midten af 1950erne bosatte han og fru Inger Nielsen sig i Hørsholm og fik bolig i Kavalerfløjen ved Folehavevej. Naturligt nok kom ægteparret til at interessere sig for egnens historie og blev især fascineret af den fremragende lokalhistoriker H. C. Rosted. Dermed var vejen åbnet for begges engagement i museumssagen. I 1960 afløste P. Chr. Nielsen forlagsdirektør Ingeborg Andersen som formand for Museumsforeningen. Efter Rosteds død i 1968 blev det i særlig grad P. Chr. Nielsen, der tegnede museet. Med stor energi gennemførte han udgivelsen af en fornem række årspublikationer, hvor han bl.a. selv skrev om Slotshaven. P. Chr. Nielsens ildhu og begejstring for Hørsholm Egns Museum og dets samlinger var afgørende med til at styrke sammenholdet i den store museumsforening. Tillige nød museet stor fordel af, at han blev forstlig sagkyndig hos naboinstitutionen Jagt- og skovbrugsmuseet og sidenhen medlem af dettes bestyrelse. Ved oprettelsen af Frederiksborg amts museumsråd i 1976 var P. Chr. Nielsen endvidere formand de to første år.

P. Chr. Nielsen var et varmt og engageret menneske, der brændte for sine mærkesager. Han havde en sjælden evne til at bide sig fast i en sag og følge den til dørs. Havde han én gang sat sig et mål, gav han ikke op, før det var nået. Det er med vemodighed at foreningen sender denne bog i trykken uden hans kyndige hjælp.

Claus M. Smidt

Forord

I 1984-85 havde Hørsholm Egns Museum glæde af senere museumsinspektør, mag.art. Bodil Leth-Larsen, idet hun under en ansættelse gennemarbejdede det arkæologiske materiale på museet og i Nationalmuseet, der belyser oldtiden på vor egn. Bodil Leth-Larsen har beredvilligt påtaget sig at formidle dette arbejde videre ved at skrive nærværende bog. Det skal hun takkes hjerteligt for. Endvidere er det en kær pligt at sige følgende bidragydere tak for tilskud til bogens trykning: Frederiksborg amtsråd, Sparekassen SDS og Hørsholm Distrikts Økonomiske Selskab, samt tak til cand.psych. Anne Sylvest, der har udført en række tegninger specielt til denne bog.

Claus M. Smidt
formand for bestyrelsen for Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn/Hørsholm Egns Museum.

Indhold

Indledning 6
Fortidsminder og arkæologi 7
De ældste fund 12
Kystbopladser 13
Den tidlige bondestenalder 14
Storstensgrave og »dyssebygder« 15
Jættestuerne omkring Sjælsø 20
Enkeltgravskultur 25
Ravfundet fra Rungsted 25
Dolktid 26
Hellekister ved Smidstrup 29
Bronzealder 31
Gravhøjene langs Øresund 32
Vallerød højene 48
Folehaveskoven 53
Helleristninger og skåltegn 54
Jernalderens spor 56
Oldtidsagre og hulveje 59
Slutning 60
Noter 61
Udvalgt arkæologisk litteratur 65

Indledning

Egnen omkring Hørsholm hører arkæologisk set ikke til landets rigeste. Området er lille og strækker sig fra Øresundskysten mellem Vedbæk og Nivå til Tokkekøb Hegn i vest. Som i det øvrige land er uendelig mange oldtidsminder forsvundet fra egnen i tidens løb. Bopladser, jordgrave og gravhøje er pløjet væk, gravmonumenternes sten er fjernet til byggeri, og mange ting fra oldtiden er gået til i jorden. Andre levn har efterladt så svage spor, at de kun i heldigste tilfælde bliver opdaget.

En mængde gravhøje er dog stadig bevaret i skovene og ligger som vidnesbyrd om menneskelig bosættelse. En del fortidsminder er blevet udgravet, fortrinsvis i forrige århundrede. Fundene herfra og de oldsager, der mere tilfældigt er dukket op af jorden, kaster lys over de forhistoriske perioder i Hørsholm, omend kun i spredte glimt. For en mere fuldstændig skildring har det derfor været nødvendigt undertiden at overskride kommunegrænsen, men dette er gjort uden større betænkeligheder i forvisningen om, at fortidens mennesker på egnen ikke havde de samme bånd.

Bodil Leth-Larsen

Fortidsminder og arkæologi

»Arkæologiens mål er at skrive historie. At berette om mennesker, der var, så langt tilbage som menneskelige livsytringer kan spores. Der samles ikke på oldsager for tingenes skyld, men for den viden der kan læses ud af dem«.
(Mogens Ørsnes i: Med arkæologen Danmark rundt, 1974).

Beskrivelsen af Hørsholm-egnens oldtidsminder går langt tilbage i tiden. Interessen for landets fortid var blevet vakt i 1600-tallet, da Ole Worm (1588-1654) som den første egentlige oldforsker udgav sit store værk om de danske mindesmærker, »Danicorum Monumentorum Libri Sex« fra 1643. I kirkelige og kongelige kredse begyndte man nu at undersøge de gamle hedenske stengrave. Således fandt den senere biskop Henrik Gerner (1629-1700) en dysse ved Birkerød med bl.a. en tand fra en »kæmpe«, hvilket stemte overens med tidens opfattelse af dysser og jættestuer som kæmpers bygningsværker. Tanden kom på kongens kunstkammer og viste sig siden at stamme fra en hest.

Den ældste omtale af et fortidsminde på egnen er gravhøjen i Rungstedlunds have (1). Den dukker op i historien i begyndelsen af 1700-tallet, dels i en fransk rejsebeskrivelse, dels i en fortegnelse over den daværende krohaves træer og buske (fig. 2).

I 1750'erne påbegyndte Erik Johan Jessen en Danmarksbeskrivelse, som dog aldrig blev trykt (2). I denne beretning roses det gamle Hirschholm amt for dets smukke skove, overdådige mængde af kron- og dåvildt, »de idelige Forandringer, der møder Vandrerens Øie, snart Moser, snart smilende Søer, skjønne Udsigter og andre Herligheder«. I afsnittet »Curiosa og Antiquieteter«, p. 20, omtaler han et

Fig. 1. Vilhelm Boye (1837-1896). (Nationalmuseet).

halvt hundrede oldtidsminder, hovedsagelig dysser, der dengang lå i overdrev eller på dyrket mark. Disse anlæg var kun en ringe del af, hvad der engang havde været »paa snart hver Bondes Mark«. Med undtagelse af dysserne i Stasevang skoven blev oldtidsminder i skovene ikke medregnet i Jessens liste.

I de følgende årtier blev der samtidig med udskiftningen af jordene og udflytningen fra landsbyerne foretaget et kraftigt indhug i skovene og dermed forsvandt endnu flere oldtidshøje. I 1807 blev »Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring« nedsat for at standse denne kedelige udvikling. Landets præster blev bedt om at indsende beretninger til kommissionen om, hvad der måtte findes af oldtidslevn på deres egn.

Blandt indberetterne var også ejeren til Nebbegård ved Sjælsø, P. L. Oxholm, der iøvrigt kun besad gården i to år. I 1809 indsendte han en omhyggelig beskrivelse med planer og tegninger af fire storstensgrave på hans jord, hvoraf de tre eksisterer endnu i dag (3).

Nogle år senere, i 1824, modtog kommissionen en indberetning fra landinspektør Niels N. Lund om »Den nordostlige Deel af Sjælland, nemlig det samlede Frederiksborg Amt« (4). Han skriver i sin indledning, at »Jeg er allerede bleven færdig med Hirschholms forrige Amt og har begyndt paa Frederiksborg District, nærmende mig Oldtidens mærkværdigste Egn ved Wærebro og langs Roskilde Fjord. – Da jeg har kuns 100 Rd. Sølv aarlig at leve af, maa jeg standse i denne min Alderdoms Vandring, naar ikke ædle Sagyndere naadigst og gunstigst vil understøtte Sagen og mig. – Disse Navne skal med inderlig Taknemmelighed blive opbevarede. Kiøbenhavn den 20. Februarii 1824.« Ingen var dog interesserede i at støtte Lund i hans arbejde, og han døde samme år.

Hans manuskripter rummer foruden opmålinger og planer en tabellarisk oversigt over mindesmærkerne i Hirschholm, Karlebo, Bloustrød og Birkerød sogne (fig. 3, 14, 25). Som den første havde Lund besigtiget gravhøjene langs Øresund fra Nivå over Vallerød til Smidstrup, og hvis man ser bort fra Folehaveskoven, som han tilsyneladende ikke vovede sig ret langt ind i, må hans optælling, sammenholdt med datidens kort, anses for at være næsten komplet. Lund skelnede mellem gravsteder (dysser og jættestuer) og høje (bronzealderhøje) og bemærkede som den første, at der på egnen var en mærkelig forskel i den måde, de var udbredt på, »at alle Høie, paa 2 smaa nær, enten ligge tæt ved Stranden eller ikke langt fra samme, og at i de Strækninger hvor Høiene findes ere ingen andre Gravsteder . . .«

Den første landsdækkende undersøgelse af de danske fortidsminder, herredsberejsningerne, fandt sted mellem 1875 og 1914. Nationalmuseets embedsmænd drog i disse år ud og indsamlede oplysninger om alt, hvad der vedrørte oldtiden. Frederiksborg amt og dermed Hørsholm blev berejst i 1883-84 af museumsassistent Vilhelm Boye, en fremragende iagttager og dygtig arkæolog; han ledsagedes af maleren Emmery Rondahl, hvis yndefulde landskabstegninger er af stor kulturhistorisk værdi (se fig. 31,44) (5).

Boyes ophold på Hørsholm-egnen fik et fra hans side aldeles utilsigtet efterspil. Han havde i 1883 på ejerens indtrængende opfordring foretaget en udgravning af den overpløjede »Gunnars Høj« i Vallerød (se s. 18). Højen viste sig at indeholde et lille dyssekammer, som Boye gerne ville have fredet. Imidlertid døde ejeren kort efter, sagen blev forhalet og kammeret blev stående i »udgravet Tilstand, saaledes at Kamrets Indre var synligt, hvad der havde til Følge, at mange glædede sig derved«, som Boye senere skrev. Også den nærliggende bronzealderhøj »Vallerød Høj« (se s. 50) blev senere, dog kun modvilligt udgravet af Boye, men dette var ejeren, fabrikant Nybølles betingelse for at lade højen frede. Boye tilbød at genskabe den, det havde dog ikke Nybølles interesse, og højen blev liggende åben i flere år, indtil en ny ejer endelig lod den tilkaste.

Boye havde i 1883 henvendt sig til kaptajn Wilhelm Dinesen på Rungstedgaard for at høre, om han kunne tænke sig at frede de tre smukke gravhøje på Strandmarken. Svaret var nej, og det samme måtte gælde for højene nord for kroen, deriblandt »Ewalds Høj« (se s. 38). Et anonymt læserbrev i »Dagbladet« udtrykte også ønsket om en fredning, og i den tro, at Boye stod bag dette, kastede kaptajnen sig nu harm-

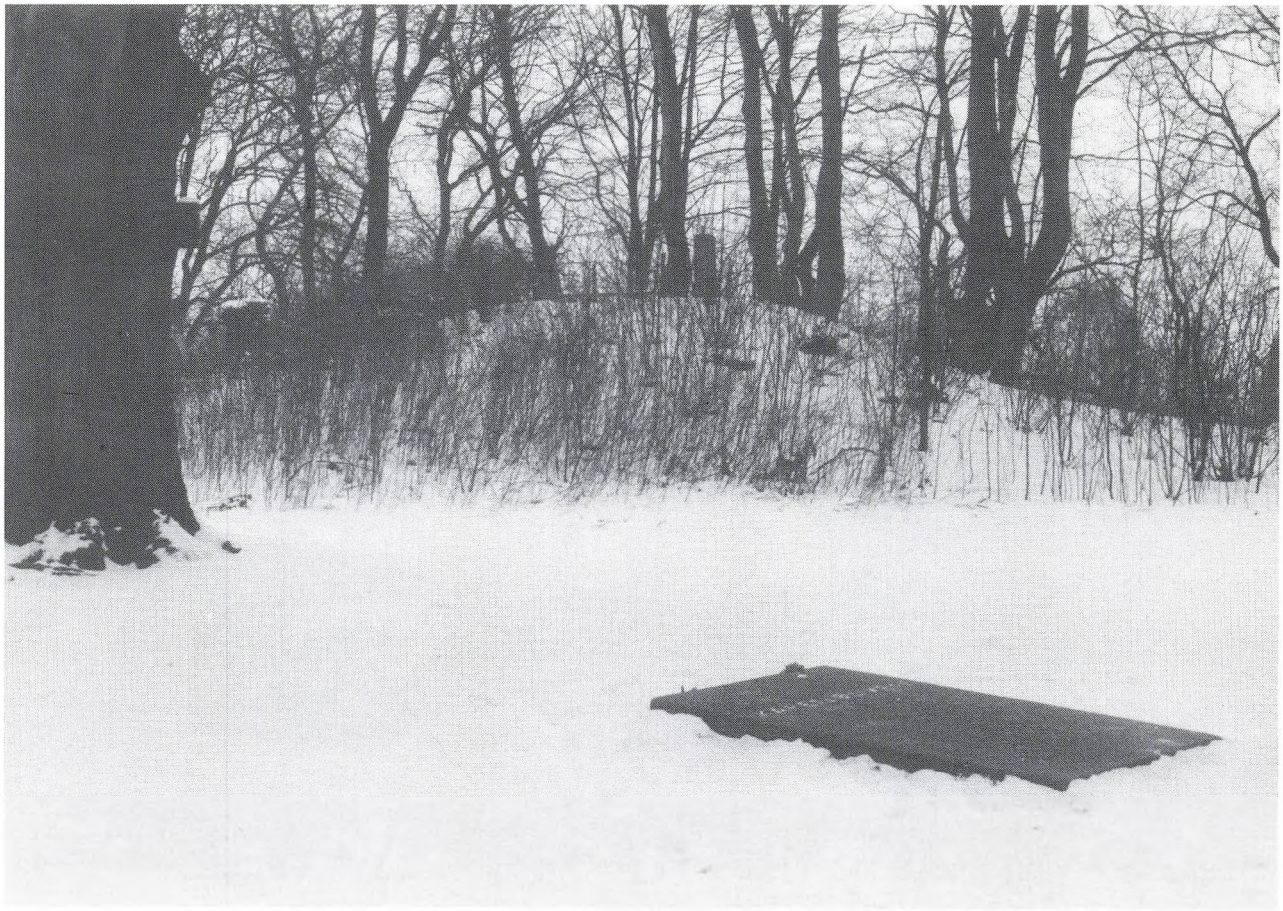

Fig. 2. Gravhøjen i Rungstedlunds have med mindesten for Johannes Ewald på toppen. I forgrunden Karen Blixens gravsted. (Foto : BL-L).

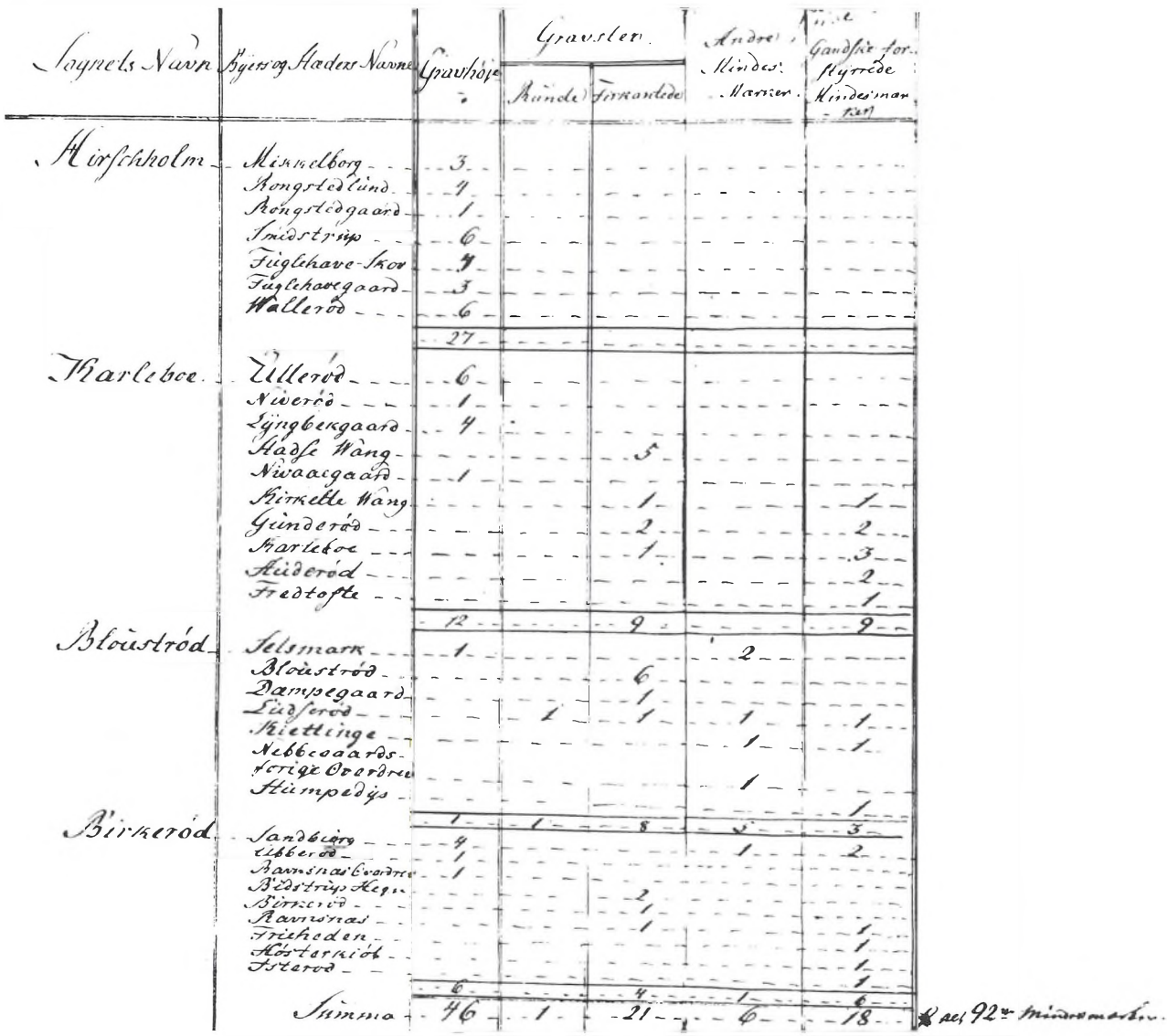

Fig. 3. Landinspektør Niels N. Lunds tabel fra 1824 over 92 oldtidsminder i det gamle Hirschholm amt. (Nationalmuseet).

fuldt ud i en årelang offentlig debat om fredningen af landets oldtidsminder (6). Med henvisning til de udgravede høje i Vallerød beskyldte han arkæologerne (Boye) for at ville frede oldtidshøje med det ene formål at udgrave og ødelægge dem. Fredning tilkom ejerne, ikke Museet for de nordiske Oldsager, og iøvrigt lå fortidens monumenter opgravede og utildækkede hen efter arkæologernes hærgen i Vallerød(!) – Senere blev jorden omkring begge højgrupper alligevel udstykket, og den efterfølgende fredning kunne ikke redde højene fra villahavernes omklamring.

Fredningsloven af 1937 medførte nye antikvariske rejser til de fortidsminder, der var egnede, d.v.s. velbevarede nok til at blive fredet. For Hørsholms vedkommende skete dette i 1942 ved museumsinspektør C. L. Vebæk. Alle på den tid kendte anlæg og fund blev registreret, beskrevet og kortlagt. Ved Fredningsstyrelsens nyberejsning i 1980-81 blev der fundet og fredet ganske mange hidtil ukendte høje og anlæg (7).

Hørsholms Egns Museum er i dag i besiddelse af en kopi af sognebeskrivelsen i Nationalmuseets 1. afdeling. Denne er blevet udbygget med oplysninger fra topografisk arkiv, oldsagsprotokoller, Nationalmuseets 2. afdelings arkiver, Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Matrikeldirektoratet m.v. Hørsholms Egns Museum er selv i besiddelse af en ganske lille oldsagssamling, der dels er foræret af gartner A. Avnholt, Søllerød, dels består af løsfundne oldsager uden nærmere fundoplysninger. Hørsholm Arkæologiske Forening, der blev oprettet for fire år siden, vil fortsætte det registreringsarbejde, der ligger til grund for denne bog.

De ældste fund

»Oldtidens mennesker brugte som våben hænder og negle, grene, de brød i skoven, og jordens vældige sten; senere lærte de så at bruge jernet og bronzen, men af de to blev først bronzen taget i brug«.
(Lucretius, romersk digter, 1. årh. f.Kr.).

Nordøstsjælland blev som det meste af Danmark formet under og efter den sidste istid, der ophørte for 12-13000 år siden. Isfremstød fra øst og nordøst dannede randmoræner, der på egnen endnu tydeligt kan fornemmes i bakkedragene fra Tokkekøb Hegn ned mod Sjælsø og videre til Høje Sandbjerg i sydøst. Øresundsgletcheren havde, som den sidste, formet selve Øresundslavningen og det smukke, kuperede terræn langs den nuværende kyst i Folehaveskov, Rungsted Hegn og videre over Vallerød og Kokkedal til Nivå kirke. I de følgende årtusinder undergik landet og klimaet store forandringer, de første mennesker færdedes på de lysåbne tundrasletter på jagt efter rensdyrflokke, der udgjorde hele grundlaget for deres eksistens, og efterlod som det ældste spor, en rentakkniv, på det der i dag er bunden af Øresund.

Bopladser fra brommekulturen (8), der kendes fra den milde allerødtid (ca. 9700-9000 f.Kr.) er små og ligger alle ved søer og åbredder i det indre af landet. Af disse jægeres redskabsforråd kendes kun nogle få typer af flint, og blandt dem er kraftige pile- eller spydspidser med tilhugget skafttunge. En sådan grov pil, der sikkert blev tabt under en storvildtjagt, er fundet i en mose lige vest for Sjælsø (fig. 4) (9).

Omkring 8300 f.Kr. steg temperaturen voldsomt, og efter et par årtusinder var hele landet dækket af urskov. Danmark var dengang landfast med Sverige og England, og datidens kyster er næsten alle forlængst forsvundet i havet. Endnu ca. 7000 f.Kr. var Øresund dog kun en smal havarm øst for Hven, og Østersøen var lukket inde som en kolossal ferskvandssø. På Hørsholm egnen er der endnu ikke fundet spor af fastlandstidens maglemosekultur, der ellers er udbredt i det meste af landet og i hele Nordeuropa frem til ca. 6000 f.Kr. (10). Livsbetingelserne har været til stede i rigt mål omkring Sjælsø og langs de vandløb eller floder, der fra denne løb ud i havet, i dag Blårende, Usserød å og Nivå. I Rungsted Havn og ved Nivå Teglværk er fundet skovtørv fra denne tid, hvor Øresundslavningen ganske givet var et vigtigt jagt- og bosættelsesområde (11). Enkelte småflækker af flint, såkaldte mikroliter, er da også gravet op i senglaciale lag dybt nede under Vedbæk havn og under en stor skaldynge ved Nivaagaard (12).

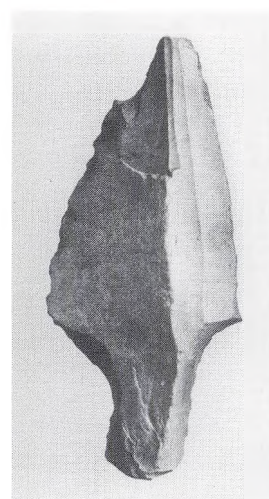

Fig. 4. Skafttungepil af flint fra Sjælsø, 8,6 cm l.
(Fot.: Nationalmuseet).

Kystbopladser

Fastlandstiden afløstes ca. 6500 f.Kr. af atlantisk tid. Klimaet blev varmere og mere fugtigt, så både pelikan og sumpskildpadde kunne trives. Havet steg så kraftigt, at landet fik sine nuværende kystlinier og mere til, således at store dele af det nordlige Danmark lå under vand hen mod slutningen af perioden (ca. 5000-4000 f.Kr.). Ved Nivå skar en stor bred fjord sig fra Øresund flere kilometer ind i landet med en fjordarm strakt mod syd til Usserød. Øresundskysten bugtede sig ujævnt ned mod en mindre fjord ved Vedbæk, hvor nu Vedbæk Maglemose breder sig. Ved Sophienberg og i Folehaveskoven, hvor det der i dag er Frieses Eng har været en smal langstrakt fjordarm, når datidens strandvolde en højde af 6 m, og Sophienberg sletten er således hovedsagelig hævet havbund fra en lille vig, hvor de højeste steder har raget op af vandet som små holme.

Langs Nivå- og Vedbækfjordenes forgreninger og lune vige, godt afskærmet mod havet, har ligget talrige bopladser i atlantisk tid. De ældste har tilhørt kongemosekulturen (ca. 6000-5200 f.Kr.) og ertebøllekulturen (ca. 5200-4000 f.Kr.), som er den bedst kendte jægerkultur i landet (13).

Ved Nivaagaard blev i 1912 og 1914 udgravet en stor skaldynge, der var hobet op lag for lag af måltidsrester og alskens affald og med et meget rigt oldsagsmateriale fra ertebøllletiden (14). Til forskel fra de mere kendte køkkenmøddinger i Jylland er her kun skaller af blåmusling og hjertemusling, idet østers ikke kunne trives i Øresund. På begge sider af Nivåen er undersøgt bopladser, der har ligget på sandstranden af den tidligere fjord (15). Længere mod syd langs Øresundskysten er fundet mindre skaldynger og ved Sophienberg er opsamlet en del flint fra atlantisk tid.

Det er dog de mange års videnskabelige undersøgelser i Vedbæk Maglemose, der har bidraget mest til belysning af jægerstenalderens sidste årtusinder på egnen (16). På Hørsholm-siden af den tidligere fjord, ved Henriksholm og Fagerholm kendes flere bopladser, men de ældste spor af bosteder, fra den ældre kongemosekultur, er fundet på sydsiden af fjorden (17).

Befolkningen ved Vedbækfjorden og vel også omkring Nivå flyttede rundt fra sted til sted. Medens de største pladser kan have været beboet hele året rundt, blev de mindre kun besøgt sommer eller vinter. Nogle steder har jægerne koncentreret sig om fangst af bestemte dyr, pelsdyr, vildsvin eller sæler. Strakt over to årtusinder må det være klart, at kun få pladser var beboet samtidig, for trods naturens rigdom, som har været overvældende på dette tidspunkt, og tegnene på en langsom stigning i befolkningstallet, kunne fjordområderne ved Øresund ikke ernære mere end højst 2-5 jægerfamilier på samme tid. Men disse kunne da også, i bræmmen mellem havet og urskoven, udnytte dyre- og fuglelivet i og ved havet i fuldt mål – fiske i fjordene og i Øresund, jage storvildtet i skoven og indsamle skaldyr, planter, frugter og nødder, der indgik som et vigtigt supplement til kosten.

Menneskene på dette sidste stadium af jægerstenalderen blev gjort levende for nutiden på en hidtil uhørt måde ved opdagelsen af den berømte gravplads på Bøgebakken, hvor nu Vedbæk skole ligger (18). På en lille holm nogle meter fra fjordområdets største og mest spændende boplads, bl.a. med spor af kannibalisme, lå 22 mennesker, mænd, kvinder og børn, begravet med største omsorg og ceremoni. De tilhørte en ret primitiv race med kraftigt fremtrædende kindben og øjenbrynsbuer, der minder mere om istidsmennesker af Cromagnonracen end om den efterfølgende befolkning i landet.

Den tidlige bondestenalder

Mens vore hjemlige maglemosejægere strejfede om i skovene og boede i deres barkhytter langs søer og vandløb, opstod de første skelsættende agerbrugssamfund i Lilleasien. Først omkring 4000 f.Kr., efter de seneste dateringer, nåede kendskabet til korndyrkning og kvægavl frem til Danmark som en udløber af den store europæiske tragtbægerkultur. Det gamle urskovsdækkede og tyndt befolkede land ændrede sig stærkt i de følgende århundreder, hvor bønderne trængte mere og mere frem, begunstigede af et mildt klima, en frugtbar jord og et stadig rigt dyreliv.

Sporene efter bondekulturens bopladser på Hørsholm-egnen er få og yderst spinkle, som f.eks. ved Stampevej i Usserød, hvor der er fundet en plet med flintredskaber, nogle afslag og et lille lerkarskår. En dynge knogler af tamokse og får, der er opgravet fra en sandbanke tæt ved Usserød å vest for Kokkedal station, kunne også tyde på en bosættelse, men måske er der snarere tale om resterne af et offermåltid, hvor dyrene er slået ned og fortæret på stedet. I bondestenalderen foretoges ofte sådanne offerhandlinger netop ved vandløb og bredden af søer eller mosedrag. Fra moser i Usserød stammer to andre fund, der tydelig nok er henlagt som ofre til højere magter, det ene bestående af en flække og to økser af flint og en mejsel af elsdyrtak, det andet bestående af tre ualmindelig store, smukt slebne flintøkser (fig. 5) (19). En såkaldt »dolkstav« eller dolkøkse af flint er også fra Usserød og at dømme efter dens gulbrune patina, ligeledes et mosefund (fig. 6, tv.).

Rundt omkring på markerne findes til stadighed flintøkser som formentlig ofte stammer fra ødelagte grave. Enkeltfundne store bjergartøkser eller grøn-

Fig. 5. To af ialt tre slebne tyndnakkede flintøkser, 30-33,2 cm l., fundet ved tørvegravning i Usserød. Økserne har aldrig haft praktisk anvendelse. (Fot.: Lennart Larsen).

Fig. 6. Tv. dolkstav af ganske let slebet flint, 22,8 cm l., formentlig indsat vinkelret i et skaft. Th. svær, prikhugget økse af bjergart, 30,9 cm l. (Fot.: Lennart Larsen).

stensøkser (fig. 6, th.), hvoraf der er fundet tre på egnen (20), kendes fra bopladser andre steder i landet. Af løsfundne oldsager fra bondestenalderens tidlige del i Hørsholm er også en sjælden, lidt forvitret stridsøkse af bjergart, en såkaldt mangekantøkse (fig. 7), der dukkede op i forstyrrede jordlag ved anlæggelsen af Drosselvej i Vallerød. Øksen stammer sikkert fra en ødelagt grav (21).

Storstensgrave og »dyssebygder«

Som i den ældre stenalder begravede bønderne deres døde i enkeltmandsgrave, der i deres forskellighed afspejler mange former for begravelse. Omkring 3500 f.Kr. rejstes de første gravkamre af store sten, dysserne, der i begyndelsen var små, senere større med plads til mange begravelser. Dyssekamrene dækkedes af jordhøje omsat af store sten i cirkelform, runddysser, eller rektangulær form, langdysser.

500 år senere havde jættestuerne deres blomstringstid; store kamre rejst af vældige stenblokke med gang ind til gravrummet blev dækket af jordhøje med store randsten omkring. Her var plads til talrige begravelser, der fandt sted i forbindelse med offerhandlinger foran indgangen.

Dysser og jættestuer er de mest iøjnefaldende levn efter den tidlige agerbrugskultur i landet. Utallige er forsvundet i tidens løb, og tilbage er kun 15-30% af samtlige registrerede megalit- eller storstensgrave, men sammenholdt med gamle optegnelser er det dog muligt at danne sig et billede af bebyggelsernes omfang og gruppering i »dyssebygder« (22). Det er tydeligt, at de samler sig inde i landet og ikke langs kysterne, hvilket som nævnt allerede Lund havde bemærket i 1824 (se s. 8).

I 1750'erne opregnede Erik Johan Jessen i »Curiosa og Antiquiteter« ialt 54 oldtidsminder i hele Hirschholm amt. De fleste har utvivlsomt været dysser. Bronzealderens gravhøje er ikke beskrevet med undtagelse af en høj i Vallerød (se s. 48). Jessen skriver, at »Slutteligen findes i dette lille Amt endnu en

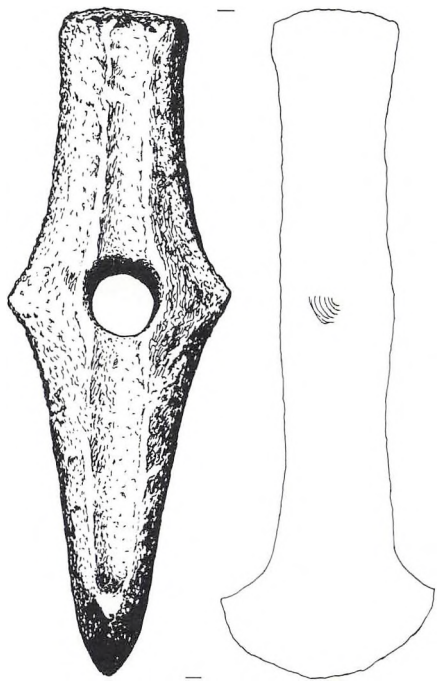

Fig. 7. Stridsøkse af lys bjergart, 18,4 cm l. (Tegning: Anne Sylvest).

hooben hedenske Altare eller Offerstæder og saakaldte *Kiæmpebegravelser*, hvilket snart paa hver Bondes Mark antreffes, i hvorvel der i fordum Tiid har været ulige flere, som aar efter andet ere blevne og endnu jevnlig vorder giort usynlige eller i det mindste fast ukiendelige, ved det at de største og beste Steene deels af Steen huggere ere udsøgte og til Bygninger employerede, i sær til Grundlegning til Hirschholms Slot og Sophienberg Lyst Slot, deslige til de nye Bygninger paa Amalienborg Plads og andre Stæder i K(øben)hafn, deels og til Steenkister og anden fornøden Brug her paa Amtet ere blevne anvendte, saa at nu neppe kand sees mere, hvordan slige Stæder, i sær Altare, har været beskafne . . .« (23).

Bedst bevarede er dysserne i Tokkekøb Hegn vest for kommunen, hvor den smukke »Dæmpegårdsdysse« er mest kendt (24). I hegnet lige syd for Hørsholm vejen (Stumpedyssevej) ligger dog et andet prægtigt monument, en langdysse med hele fire kamre. Der er flere dysser i Kirkelte hegn og Donse Overdrev, og mod øst i den lille Stasevang skov i Karlebo sogn findes i alt fire langdysser og to runddysser (fig. 14). Så sent som i 1982 blev den fjerde langdysse registreret allernordligst i skoven. Anlæggene blev opmålt og beskrevet allerede hos Jessen. Det hedder her, at »Udi Stadse-Wang maae vel udi forrige Tider have været 12 Begravelses Stæder, foruden Altare saasom Bønderne der i Egnen oftest ihukommer denne Gravskrift: Tye Noll/hafde Sønner Tolf/ligge begraven i Stadse Wang«, men nuomstunder har intet meer end følgende 4 Grave og et Altar«. Dysserne midt i skoven, en grav og et »altar« lå i en tæt bøgeskov. De seks dysser ligger to og to i et omtrent nord-syd gående strøg ned midt gennem skoven og følger sandsynligvis et gammelt vejforløb. Andre, nu forsvundne dysser nord og syd for skoven har sikkert fulgt den samme vejlinie (se fig. 14) (25).

Dysserne i Folehaveskoven, formentlig fire langdysser og fire runddysser, er alle fredede men meget ødelagte; sten fra kamre og rand er fjernet i stort tal, og flere steder ligger endnu stenbrokker med spor efter sprængning. Kortet (fig. 8) viser, at de samler sig i mindre grupper. I Deputatvangen ligger to store langdysser med 70 m's mellemrum, hvoraf den nordligste, orienteret øst-vest, er ca. 32 m lang med 20 bevarede randsten. Af de tre kamre er kun en enkelt sten tilbage af det østlige, men dyssen kunne alligevel i restaureret stand (med fjernelse af bålpladser m.m.) blive et imponerende skue. Den sydlige langdysse på 35 m's længde er forsvundet i krat, og imellem disse to ligger måske også en langdysse (26).

Vest herfor i en mindre tujabeplantning blev en smuk lille runddysse på ca. 7 m i diameter renset for bevoksning i 1977, men er nu groet til igen (27). Det lille stenkammer uden dæksten er omgivet af 20 randsten (fig. 9). Ca. 35 m mod nord og ca. 30 m mod

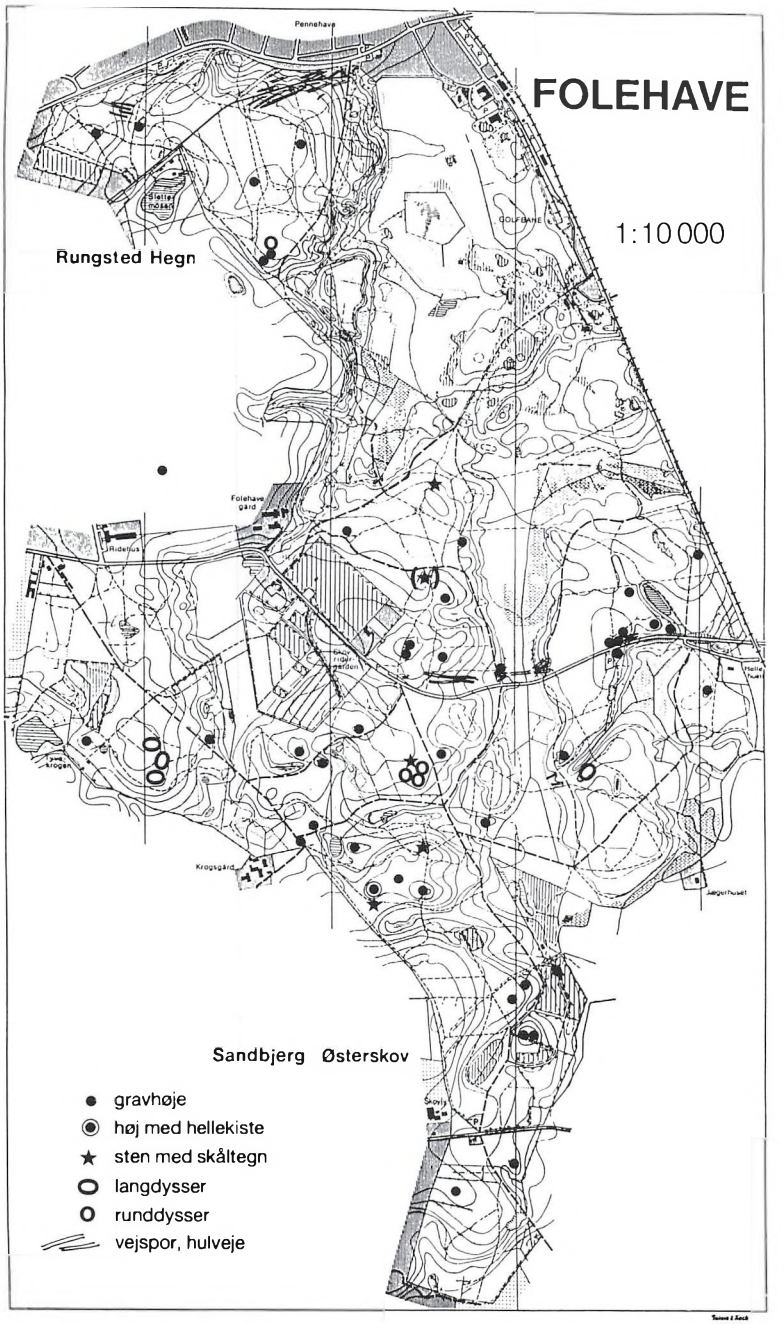

Fig. 8. Kort over fredede oldtidsminder i Folehaveskov. Den i parentes omgivne helleristningssten er fjernet i 1984. Kortet er udfærdiget på grundlag af Geodætisk Instituts kortmateriale, udg. af Dansk Orienterings Forbund, ved Kurt Christensen, 1982.

Fig. 9. Runddysse i Folehaveskoven, set fra sydvest. (Fot.: Sv. Aage Knudsen).

vest ligger spredte sten efter antagelig endnu to små runddysser. Stadig længere mod vest på østsiden af Frieses Eng og øjensynlig i forlængelse af en gammel vejlinie gående øst-vest i skoven ligger endnu en langdysse med spor efter to kamre. En stor smuk høj på bakken nordvest for dyssen kan med sine mange store sten i overfladen vise sig at rumme en jættestue (28). I Rungsted Hegn findes endelig nogle få større sten fra et ødelagt dyssekammer (29).

I Jessens liste over oldtidsminder er anført, at der i »Wallerøds Synder Vang ungefehr ½ fierding Vei (ca. 900 m) fra Byen ligger 1 Altare, som hviler paa 4 Steene, 4 Al. i Længden, 2 Al. i Breden og 2½ Al. i Høiden, ligger i Øster og Vester«. Sandsynligvis er dette »altare« identisk med den nu fritliggende runddysse »Gunnars Høj« på Sandskebakke i Vallerød, der blev udgravet af Vilhelm Boye i 1883 (30). Højen var stærkt overpløjet, og i kammeret, der indvendig måler ca. 1,6 × 1 m og er bygget af tre sidesten, tærskelsten og en flad overligger, lå brændte menneskeknogler og et brudstykke af en bronzesegl (fig. 10, 11). Engang i den yngre bronzealder, mere end to tusind år senere, er dyssen således blevet brugt til ny begravelse, hvorved alle spor af den oprindeligt

Fig. 10. »Gunnars Høj« i Vallerød under udgravning, set fra indgangssiden i øst. Tegnet af E. Rondahl til *Illustreret Tidende* 25/11, 1883. (Nationalmuseet).

Fig. 11. E. Rondahls tegning og plan af dyssekammeret i »Gunnars Høj« i Vallerød, 1883. (Nationalmuseet).

gravlagte forsvandt, bortset fra en stump kranieskal. Ved udjævning af højen i 1897 blev der fundet en urnegrav med bronzesager, ligeledes fra den yngre bronzealder (se s. 50, fig. 46, 47).

Bevæger man sig længere mod nord til »Kockedahls Mark ungefehr 200 Skridt fra Gaarden . .« har Jessen i 1700-tallet som den sidste bemærket et stort oldtidsminde, ». . . et ruineret Altar: der ligger 3 Steene som Altar-Steenen(,) der nu er borte, har hvilet paa. Højen er 80 Al. lang, 14 Al. breed og 2½ Al. høi, deromkring ligger 50 Steen og vender i Synder og Nord.« Med andre ord har der her befundet sig en langdysse, som allerede da var ødelagt og siden er sporløst forsvundet. Den har målt ca. 50 × 9 m, og de mange randsten har omgivet et enkelt synligt kammer, hvor dækstenen har manglet.

Jættestuerne ved Sjælsø

På nordsiden af Sjælsø ligger »Stumpedyssen« og to andre jættestuer. Det er, hvad der er tilbage af 15-17 storstensgrave, der har samlet sig i mindre bygder på bakkeskråningerne omkring søen mod nord, øst og syd, mens engstrækningerne i vest har ligget hen som ufremkommelige sumpe og moser (31).

Om »Stumpedyssen« skriver landinspektør Lund i 1824, at den lå »Sydvest Gaarden, uordentlige Levninger . . . hvilende paa smaa Flintestene«. Vilhelm Boye beskrev den under sin herredsberejsning i 1884 som en flad rundhøj med 21 randsten omkransende et femsidet jættestuekammer med gang og tærskelsten på sydsiden. Spredt rundt på højen ligger stadig store sten, der sikkert har været dækstenene over kammer og gang (32).

De to jættestuer ved Sjælsølund eller Nebbe Hegn, som skoven hed engang, er yngre end »Stumpedyssen«. Den nordligste ligger bevokset med træer på marken udenfor skovens nordvestlige hjørne og er sandsynligvis identisk med et mindesmærke, om hvilket Lund i 1824 beretter, at det befinder sig i »Nebbegaards forrige Overdrev. Norden for Nebbehøj og noget synden for Veien til Stimestrup. Et Min-

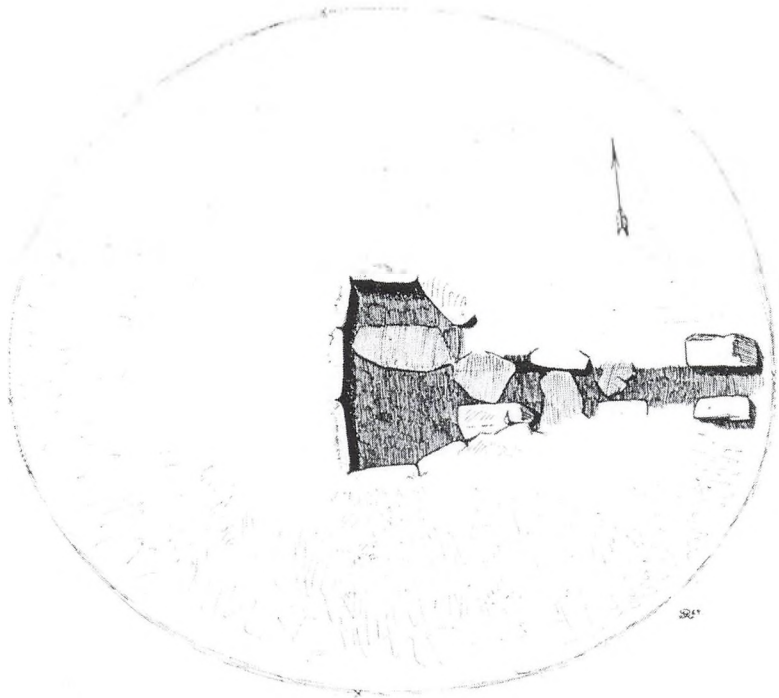

Fig. 12. Plantegning af jættestuen i Sjælsølund. E. Rondahl, 1884. (Nationalmuseet).

de, Tvillinge Dys kaldet«. Lund var ikke klar over, at højen var blevet udgravet af ejeren til Nebbegaard, P. L. Oxholm, som gav en udførlig beskrivelse herom i sin indberetning til Oldsagskommissionen i 1809. Højen viste sig desværre at være tom, men en del randsten blev afdækket omkring det rektangulære jættestuekammer med gang i østsiden. Kun den midterste af de tre dæksten ligger endnu på plads. Fem af kammerets sidesten er fjernet, og sprængte stykker af dem er spredt rundt på højen (33).

Oxholm udgravede også jættestuen tæt øst for skovgærdet i den østligste del af skoven (fig. 12). I dag er selve rundhøjen næsten borte, der er ingen randsten mere, og af det rektangulære kammer, der blev restaureret i 1913, er kun sidestenene tilbage (34). En lang gang med tærskelsten, sat af otte sten, fører ud fra østsiden. En af dækstenene til kammeret ligger tæt ved, og længere væk mod skovstien findes andre sprængte sten, der kan have hørt til dette kammer. Oxholm bemærkede, at åbningerne mellem sidestenene var omhyggeligt tætnet med tilpassede flade sten, såkaldt tørmur, og at gravbunden var brolagt med store flade sten. Der er kun bevaret en enkelt af disse inde i kammeret. På bunden fandt han en del potteskår af rødbrændt ler, et par ravperler (»Ambra«), to skafthuløkser af sten, den ene af smuk dobbeltægget form, to formentlig tyknakkede flintøkser og en pilespids af flint (»et Stykke Flint lignende en Knivspids«). Desværre er disse oldsager bortkommet, men de kan efter tegningerne og beskrivelsen henføres til både tidlig og sen jættestuetid (d.v.s. fra 3200-2800 f.Kr.) (fig. 13). Kammeret har

således været benyttet til begravelser flere gange, måske også i enkeltgravstid og sågar i dolktiden at dømme efter den knivspidslignende flintpil.

Lidt længere mod nord i skoven ved stengærdet og gennemskåret af dette ligger de sørgelige rester af endnu en formodet jættestue, som allerede Oxholm beskrev som helt ødelagt (35).

Fortsætter man lidt videre mod vest langs nordsiden af Sjælsø har der ligger andre storstensgrave. På Lundebakke umiddelbart nordvest for Sjælsmark by ved landevejen mellem Hørsholm og Bloustrød kunne Lund i 1824 tegne »et betydeligt Minde over 4 Al: over Jorden, med 2de Steen-Kamre ovenpaa, hvis Dækstene have følgende Længde og Bredde: Den vestre 4 Al: lang og 2 Al: bred. Den mellemste 4½ Al: lang og 2¼ Al: bred. Den østre 3½ Al: lang og 2½ Al: bred. Højens Gjennemsnit er 29 Al: den er urørt« (fig. 14: 14). Det har sandsynligvis drejet sig om en rundhøj ca. 18 m i diameter med ét uåbnet jættestuekammer med tre synlige dæksten og ikke om to kamre. I 1884 måtte Boye notere, at det var fuldstændig ødelagt, men takket være Lund er dog bevaret en rimelig beskrivelse af højen (36).

Det samme er tilfældet med en rundhøj knap 20 m nord for den første (37). Lund skriver, at det var »En Høi af lige Størrelse med forrige, kun 30 Al: norden for samme, med et Stenkammer oven paa, hvis Dæksten er 5 Al: lang og 2 Al: bred« (ca. 3,1 × 1,2 m) (fig. 14: 15). Da det jo drejer sig om sløjfede stenkamre, hvor alle spor er forsvundet, kan man i dag kun gisne om, hvorvidt sidstnævnte, der har ligget mere frit end den foregående, kan være identisk med den forsvundne »Tinghøj« eller »Tingstedet«, der skal have ligget på en bakke lige nord for Sjælsmark (fig. 15). Tydeligvis har dette anlæg ikke været noget tingsted, men derimod en runddysse. Hvis det ikke er Lunds runddysse, må »Tinghøj« være totalt jævnet med jorden før 1824, ellers ville Lund vel have set højen, når der lå to andre lige i nærheden. På markerne vest for de to høje har Lund markeret en tredie jordhøj af uvis art (38).

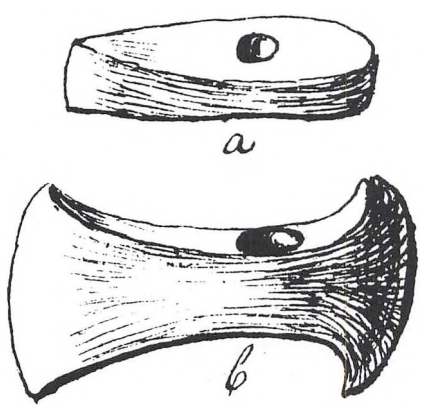

Fig. 13. P. L. Oxholms skitse fra 1809 af to skafthuløkser fra jættestuen i Sjælsølund, fig. 12.

Vender vi os mod øst fra Sjælsø har der på markvejen mellem Hørsholm og Isterød, ifølge Oxholms indberetning, ligget en »Hob store opretstaaende Steene, dannende en aflang Fiirkant af omtrent 9-10 Alens Længde fra Nord til Syd (ca. 6 m) og omtrent 3 Alens Brede fra Øst til Vest (ca. 2 m); de 5 i en meget liige Rad staaende Steen ere noget høyere end de øvrige, og omtrent af eens Høyde, de to imod Vesten og den som staaer bagest i Syden ere noget mindre og lavere end de øvrige; 2 Steen ere sandsynligen borttagne i Aabningen«. Oxholm mente ikke, det kunne være et af de »formodentlige Tingsteder« for de plejede at danne en rundkreds, mens dette var rektangulært af form. Det har velsagtens været et allerede da forstyrret jættestuekammer, og at det virkelig har eksisteret bekræftes af Lund, der i 1824 omtaler det under »Gandske forstyrrede Gravsteder« beliggende »Østen Byen (= Isterød) ud imod Hirschholm, sønden for Landeveien«. Da Vilhelm Boye berejste området i 1884, var der intet tilbage.

Nærmere Isterød har der efter Jessens beretning ligget et dyssekammer og to langdysser, der alle er sporløst forsvundet (39). Samme skæbne er overgået tre gravanlæg, der lå i en trekant ved Ravnsnæs, to

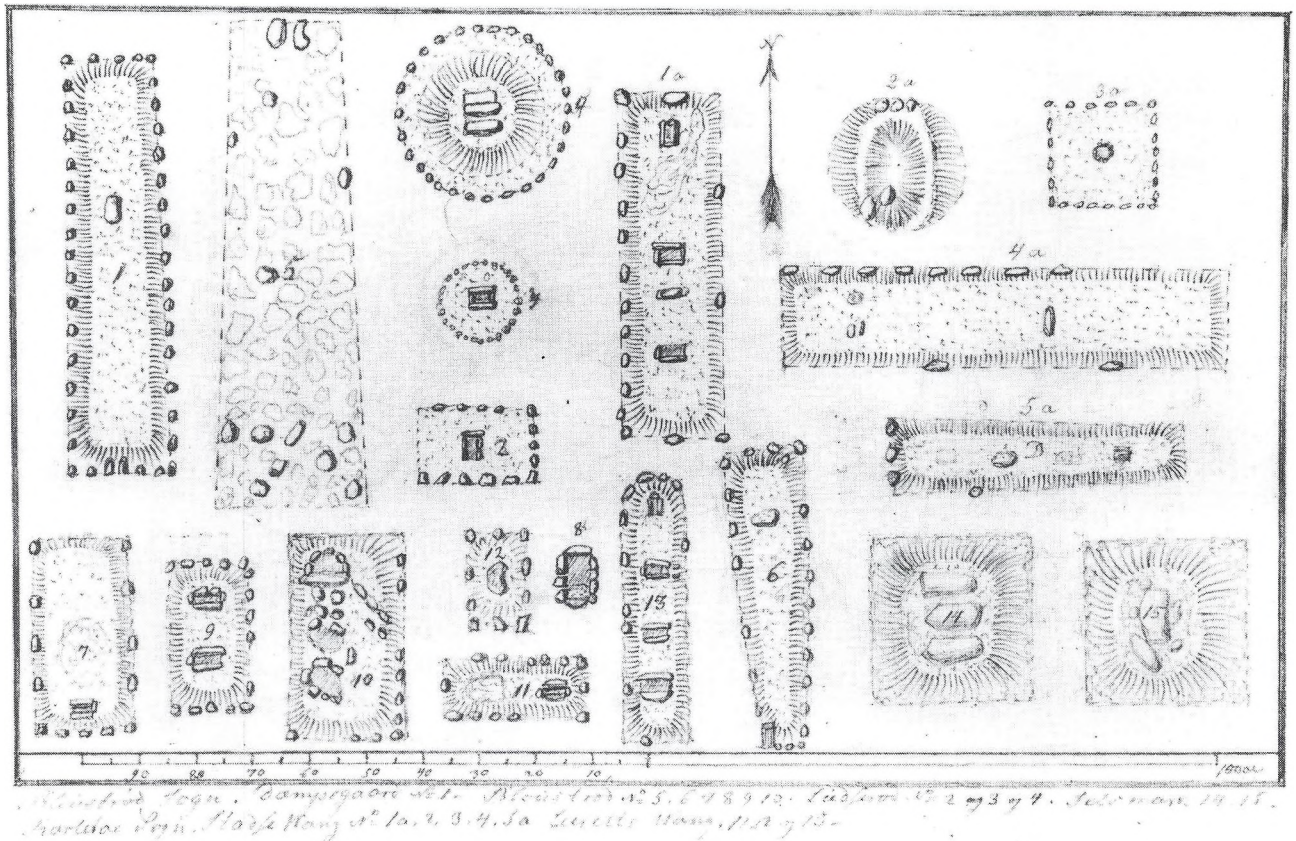

Fig. 14. Tavle 3 fra Lunds beretning 1824 med plantegninger over dysser og storstensgrave i Bloustrød og Karlebo sogne. 1: »Dæmpegårds-dyssen« (s. 16); 1a, 2, 3, 4 og 5a: dysserne i Stasevang: 14 og 15: jættestuerne ved Sjælsmark. (Nationalmuseet).

øst for og et vest for vejen mellem Hørsholm og Birkerød (40). Den nordligste lå lige øst for Nebbegaard Plantage; den nævnes hos Lund som et »gandske forstyrret Gravsted«. Boye fandt frem til, at højen var afsat på et matrikelkort fra 1850. Det var en runddysse med randsten i kreds omkring et kammer, hvis dæksten forlængst var fjernet, og i 1860'erne var kammeret blevet ryddet for alle sten undtagen en enkelt, der stod på marken som et ensomt minde. De to andre grave var dels en langdysse med, efter Boyes beskrivelse, enten et stordyssekammer eller en jættestue, dels længere mod vest en høj med et firkantet kammer med dæksten, der skal have rummet to skeletter men ingen oldsager. Længere mod syd ved Kristinehøj sløjfedes i 1862 en jættestue, der rummede mange fund (41), og ved Høsterkøb var to langdysser allerede omtrent ødelagt i 1750'erne, men blev dog sidst set af Lund i 1824.

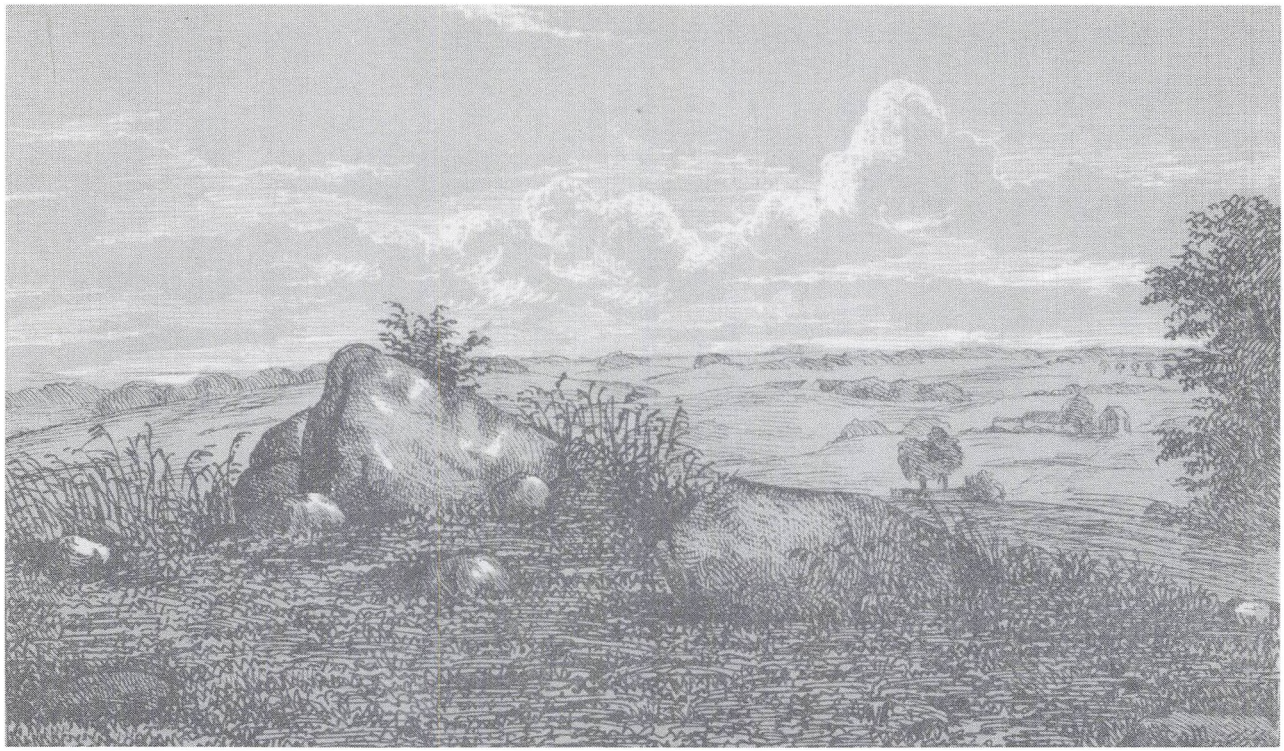

Fig. 15. Runddyssen »Tinghøj« eller »Tingstedet« ved Sjælsmark. (Efter C. Christensen, 1878).

Enkeltgravskultur

Jættestuetid eller yngre tragtbægerkultur afløstes ca. 3000/2800 f.Kr. af den såkaldte enkeltgravs- eller stridsøksekultur. Det var tidligere opfattelsen, at jættestuefolket gradvis bukkede under for indvandrende krigere og hyrder, der medbragte nye gravskikke, nye stenvåben, stridsøkser og ny keramik. I dag formoder man, at det snarere var det gamle bondesamfund, der af forskellige grunde, bl.a. et koldere klima, ændrede sig både erhvervsmæssigt, socialt og religiøst. Påvirkningerne fra de store europæiske stridsøksekulturer er dog meget iøjnefaldende. I Østdanmark skete udviklingen noget langsommere end i det øvrige land. Man beboede de samme områder og holdt tilsyneladende længere fast ved de gamle skikke. De døde blev stadig gravlagt i de gamle dysser og jættestuer. Tyknakkede huulslebne flintøkser fra denne tid er almindelige fra stengravene eller de findes rundt omkring på markerne, som f.eks. den lille økse fra Rungstedlunds marker (fig. 16) (42). Fra Hørsholm-egnen kendes ingen grave, der kan henføres til enkeltgravskulturen, men de simple jordgrave med sten omkring og måske dækket af lave jordhøje, som er kendetegnende for kulturen, forsvinder nemt efter århundreders pløjning.

Ravfundet fra Rungsted

Et spændende og sjældent fund, der for nylig er gjort ved Rungsted strand, lyser derfor gevaldigt op i denne fundtomme periode. Det er en næsten rund, flad skive af lyst rav med en gennemboring i midten, et bæltesmykke af en type, som kendes fra mandsgrave i Jylland, men kun er fundet i få eksemplarer i moser på Sjælland og i Skåne. To små velbevarede ravperler, der blev opsamlet ved samme lejlighed,

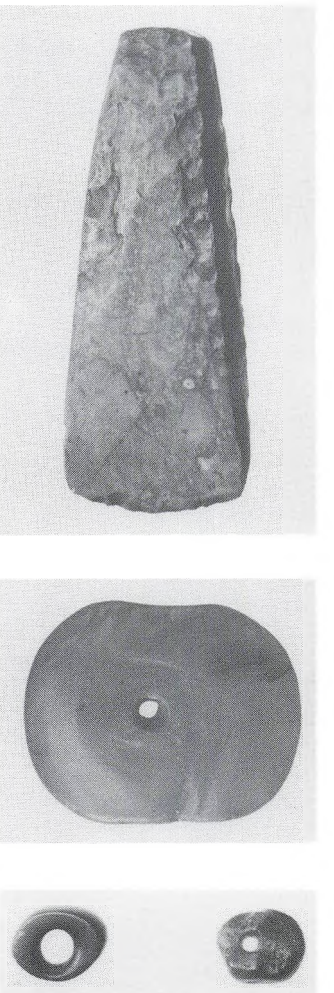

Fig. 16. Flintøkse med huulsleben æg, skæftet som tværøkse, 13,1 cm l. Perler og bæltesmykke af rav, 6,8 × 5,0 × 0,7 cm.
(Fot.: Lennart Larsen).

stammer også fra enkeltgravstid. Det er uvist, om de har hørt sammen med ravskiven (fig. 16) (43).

Det koldere klima har formodentlig tvunget befolkningen i udsatte egne af landet til at skifte erhverv fra agerbrug til jagt og fiskeri. Dette er sket i det øvrige Skandinavien, i Sydnorge og Mellemsverige, hvor et kulturfænomen med betegnelsen grubekeramisk kultur breder sig. Ved Piniehøj syd for Rungsted er fundet en flækkepilespids af flint af en type, der er udbredt i det nord- og nordøstlige Danmark, og som netop er velegnet til jagtbrug (fig. 17) (44).

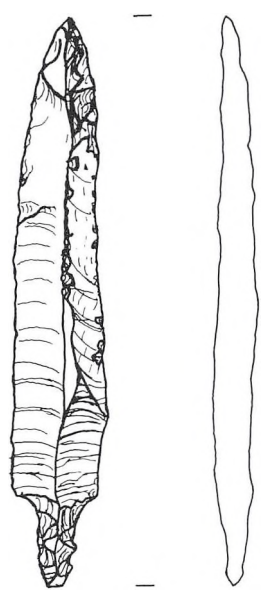

Fig. 17. Pilespids af flint med skafttunge, 9,5 cm l. (Tegning: Anne Sylvest).

Dolktid

I stenalderens slutfase, dolktiden, der varer fra ca. 2400-1800 f.Kr., lærte bondebefolkningen gradvis værdien af metal at kende. Kobber, tin og guld havde længe været fremme i sydligere kulturer, og gennem byttehandel nåede metalsager hertil, hvis former smittede af på den hjemlige flintproduktion. Dette håndværk nåede nu sit absolutte højdepunkt i de karakteristiske, fladehuggede flintdolke, fine pilespidser og spyd- eller lansespidser (fig. 18, 19) (45). Andre løsfund er en flintøkse med udsvajet æg (fig. 21) og en stridsøkse af bjergart (fig. 20), der har en lidt ejendommelig fundhistorie. Den blev nemlig opdaget liggende på en af bolværkspælene ved Nationalmuseets undersøgelse af voldgraven mellem Slotshaven og Sdr. Jagtvej i 1941. Den stammer ganske givet andet steds fra og er siden tabt eller kastet ud i søen. Miniatureøksen af grønsten (fig. 21) er ifølge Nationalmuseets protokol fra 1837 fundet ved en »forstyrret Steendys« på Rungstedlunds marker. Der er ingen andre beretninger om dysser i dette område, og det kan have drejet sig om en oppløjet stenkiste.

Fig. 18. Tresidet flintpilespids med modhager, 3,6 cm l, fundet øst for Stasevang. (Tegning: Eva Koch Nielsen).

Fig. 19. Tv. fladehugget spyd- eller lansespids fra Hørsholm, 18,4 cm l. Th. dolkfæster af flint, opr. 20-23 cm lange. Stykket i midten fra Rungsted, th. fra Mikkelborg. (Fot.: Lennart Larsen).

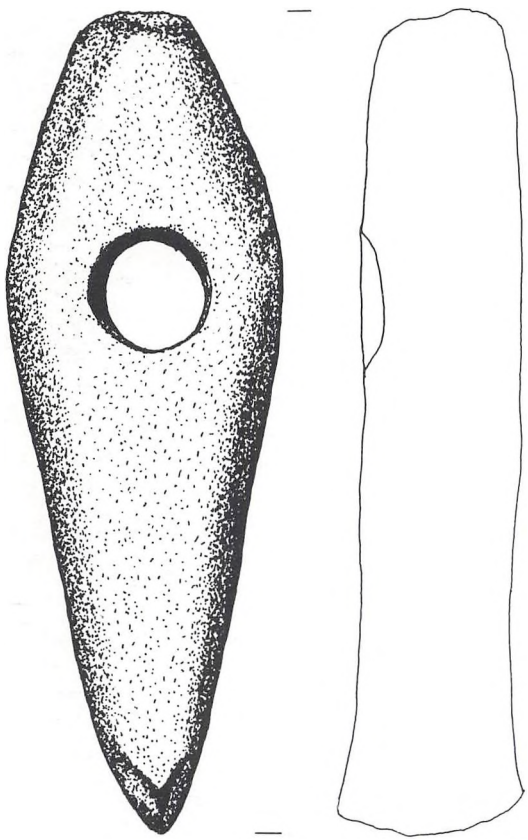

Fig. 20. Stridsøkse med skafthul af sleben bjergart, 13,5 cm l, fra Hørsholm Slotspark. (Tegning: Anne Sylvest).

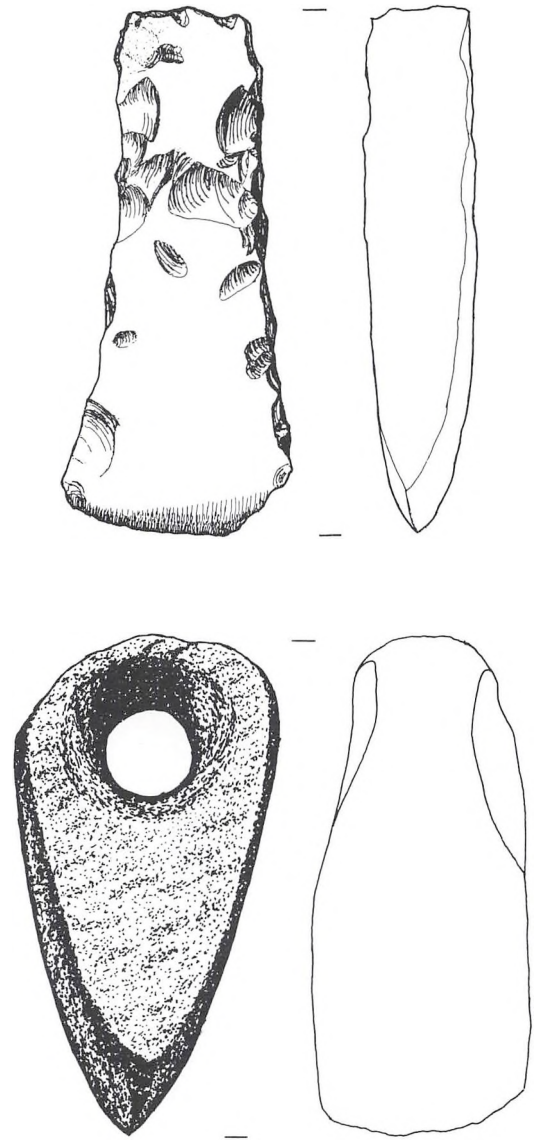

Fig. 21. Øverst tyknakket, sleben flintøkse, kun 9,6 cm l, fra Usserød. Nederst miniatureøkse af sleben bjergart, 8,2 cm l., fra Rungstedlund. (Tegning: Anne Sylvest).

Hellekister

Den almindeligste gravform i dolktid er netop stensatte kister, hellekister, under flade jordhøje. I den sydøstlige del af Hørsholm-området er fundet tre sådanne gravanlæg. En stor hellekiste i en høj blev udgravet og frilagt i 1939 i den sydlige del af Folehaven eller rettere den nordlige del af Sandbjerg Østerskov i Birkerød sogn (fig. 22). Desværre var der ingen fund udover lidt tandemalje. Ca. 12 m lige syd for højen ligger en stor flot sten oversået med mindst 140 skålformede fordybninger (fig. 53) (46).

Vilhelm Boyes undersøgelse af en hellekiste ved Smidstrupgaard så tidligt som i 1867 gav bedre resultat (47). På et udsat sted af kysten, hvor landsbyen Smidstrup engang forsvandt i havet, var det meste af en gravhøj også styrtet ned. Boye afdækkede en 3 m lang og 0.6 m bred rektangulær stenkiste sat af flade sten i retningen VNV-ØSØ og dækket af fire flade heller (fig. 23). I vestenden var kisten istedet for en endesten lukket med en dynge håndstore sten, ligesom kisten i det hele var omhyggelig tætnet med småsten i alle huller. Graven var blevet brugt til begravelse ialt otte gange, og for at give plads til de seneste, der nærmest var lagt ovenpå hinanden, var de »gamle« blevet skubbet til side. I østenden ved det inderste skelet, som Boye mente måtte være begravet i sammenbøjet eller siddende stilling, lå en flintknude, og ved det midterste en flintdolk, ellers havde ingen af de døde fået gravgaver med sig. Dog fandtes små rester af harpiksmasse, der har tætnet fugerne i en træske eller -kasse (fig. 24). Hellekisten blev fredet af Smidstrupgaards daværende ejer, overhofmarskal W. Tully Oxholm, men da Boye vendte tilbage til stedet i 1884, var den sporløst forsvundet.

I brinken kun 15 m længere mod nord havde ligget en anden høj med en stenkiste, som allerede var ødelagt, da Boye ankom. Han fik at vide, at den havde været lige så stor som den udgravede med enkelte afvigelser i konstruktionen. Her var syv mennesker gravlagt med to flintdolke, hvoraf den ene blev

Fig. 22. Hellekiste i toppen af en ca. 2 m høj gravhøj i Sandbjerg Østerskov. Kisten måler indvendig 2,9 × 0,6 m, noget smallere i østend i vestenden. Set fra vest. (Fot.: Nationalmuseet).

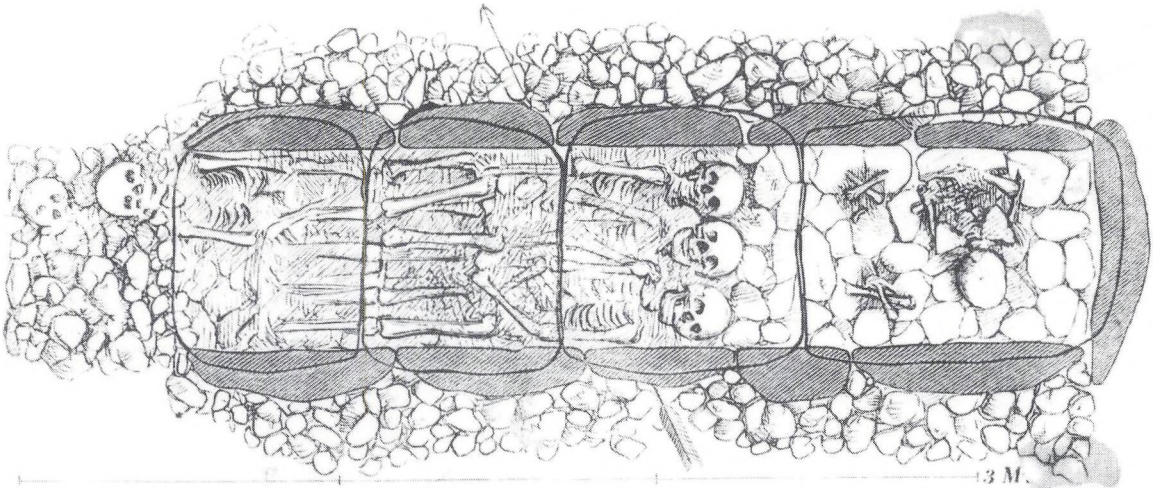

Fig. 23. Hellekiste ved Smidstrup med rester af otte skeletter, udgravet 1867. Fra Vilhelm Boyes beretning. (Nationalmuseet).

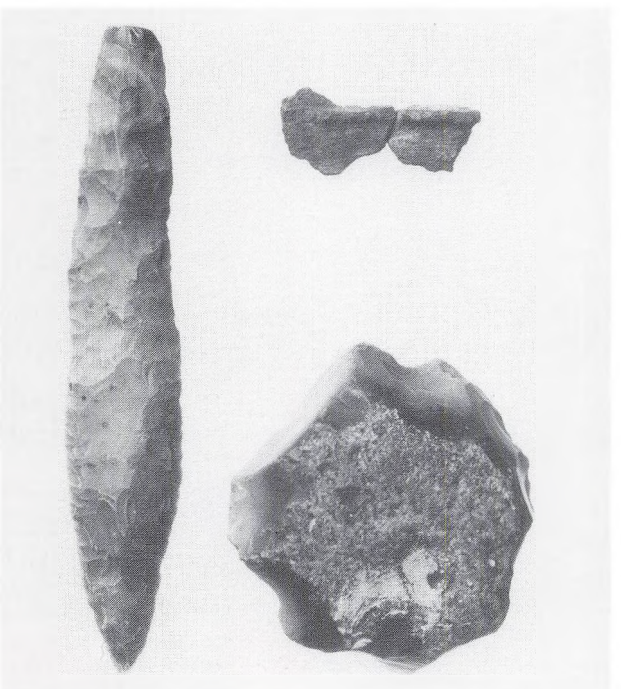

skænket til Frederik VII, den anden beholdt Oxholm selv.

Dolktidsfundene fra det sydlige Hørsholm knytter sig formodentlig til Vedbæk-Trørød området; herfra kendes temmelig mange fund fra denne tid, både hellekister, depotfund med flintdolke og segle, flere oldsager fundet løst i jorden og en enkelt boplads på kystskrænten ud mod Øresund, uden at man dog kan beskrive karakteren af denne bebyggelse nærmere (48). De få og spredte fund fra Hørsholm peger dog mod, at der var ved at ske en ændring i bosættelsen. Befolkningen begyndte at trække ud mod kysten, et fænomen, der bliver fremherskende i bronzealderen.

Fig. 24. Fund fra hellekisten ved Smidstrup, fig. 23. Tv. flintdolk, th. flintknude med skorpe bevaret og øverst fugemasse af harpiks fra en trææske. (Fot.: Lennart Larsen).

Bronzealder

»Hvem som nu har Lyst, at gaae med mig til min Høy, de behager at følge! –«
(Johs. Ewald: Levnet og Meeninger, 1780)

Bronzealderen er de store kuplede gravhøjes tid. Højt liggende på bakkedrag, langs kysterne og i skovene præger de det danske landskab langt mere end de gamle storstensgrave. I løbet af de første 7-800 år af bronzealderen rejstes storhøje i tusindtal over befolkningens mest ansete mænd og kvinder. Højene var måske også familiegravsteder for stormandsslægter, og de blev benyttet som bekvemme »kirkegårde« langt frem i den yngre bronzealder og ældre jernalder.

På Hørsholm-egnen samler højene sig i bygder i en 2-3 km bred bræmme langs Øresundskysten, hvilket

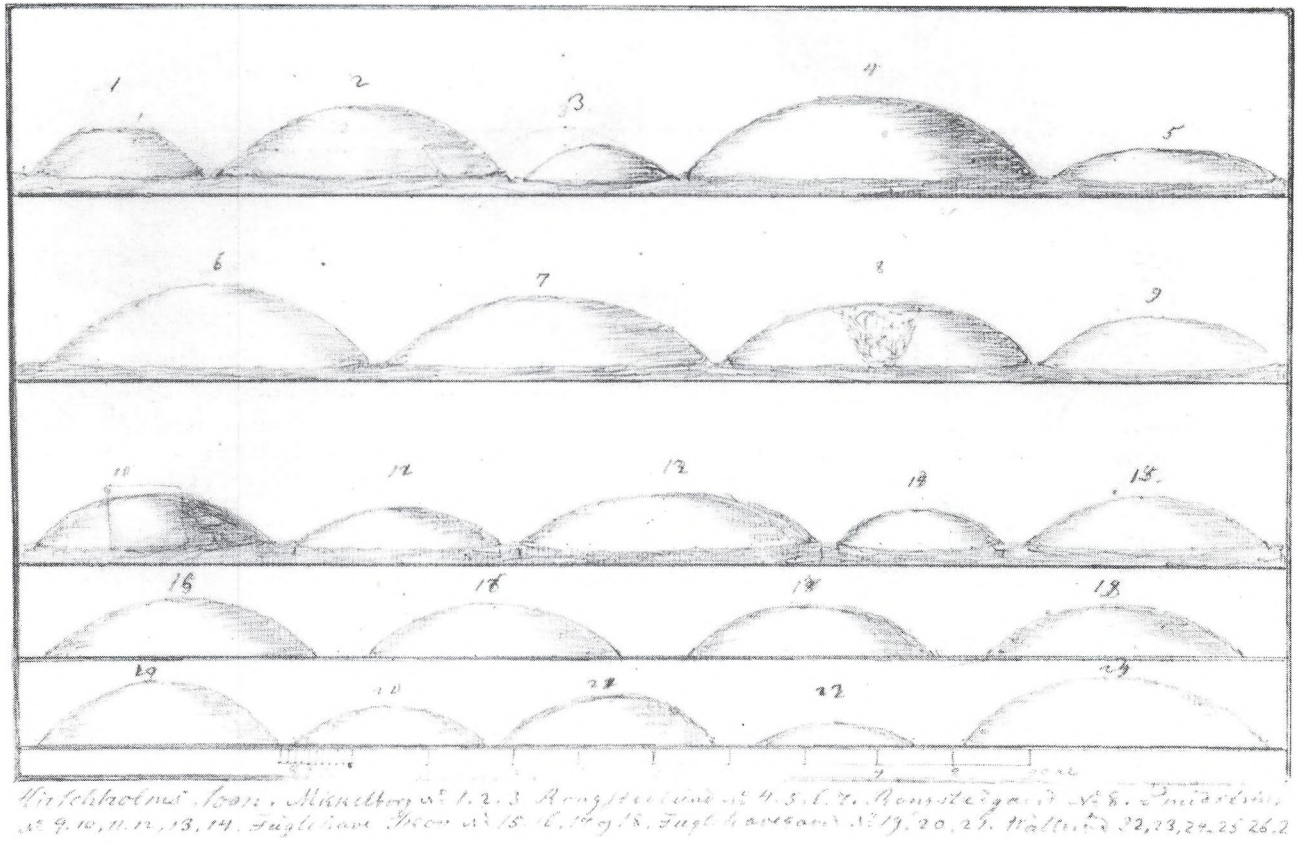

Fig. 25. Tavle 1 med opmålte gravhøje i Hirschholms sogn fra Lunds beretning, 1824. Nr. 4: »Ewalds Høj«, 6 og 7: »Brødrehøje«, 5: højen i Rungstedlunds have, 8: »Iskjælderbakke«, 9: »Englænderhøj«, 15: »Hanebanken« og 23: »Vallerød Høj«. (Nationalmuseet).

jo allerede landinspektør Lund havde bemærket, og der er nu næsten ingen fund inde i landet (fig. 25). Det kan hænge sammen dels med det voksende handelssamkvem, der skaffede de vigtige metaller kobber, tin og guld til landet, dels med et skifte i landbrugsmetoderne, idet bronzealderbønderne lagde mere vægt på kvæghold end på korndyrkning og derfor undgik de tætte skove og tungere jorder i landets indre (49).

De enkelte højbygder, der f.eks. i Smidstrup og ved Vallerød oprindelig har omfattet 10-15 gravhøje, er vidnesbyrd om mange århundreders bosættelse. Selvom man kan formode, at bebyggelserne har ligget lige i nærheden, er der dog ikke fundet mindste spor af huse eller andre bopladslevn; det samme gælder iøvrigt i store dele af landet. Til bebyggelserne har hørt dyrkede marker, overdrev og engarealer, vejspor osv. Det er meget sandsynligt, at gravhøjene langs Folehavevej og en stribe høje i Smidstrup kan udpege vejforløb fra indlandet ud til kysten, som reelt går helt tilbage til bronzealderen.

De bevarede men ikke udgravede høje, hvoraf langt de fleste findes i Folehaveskoven med Rungsted Hegn i nord og Sandbjerg Østerskov i syd tilhører formodentlig alle den ældre bronzealder, mere præcist dateret til 1800-1000 f.Kr. Nogle få kan dog rumme gravkamre fra bondestenalderen, men der vil næppe være nogen fra den efterfølgende jernalder, hvor, som det vil vise sig, der kun er yderst få spor af bosættelse i det hele taget.

Fundene fra de høje, der i forrige århundrede blev regulært udgravet (af Vilhelm Boye) eller hvor blot genstandene nåede frem til Oldnordisk Museum, er næsten de eneste kilder til vor viden om egnens bronzealder, når undtages enkelte fund af ofrede eller henlagte bronzesager og sten med helleristningstegn, der viser sider af periodens religiøse liv og som omtales nedenfor.

Højene afslørede sten- eller trækister, der kan have været udhulede egestammer, hvor de døde var gravlagt og udstyret med bronzevåben, redskaber, smykker osv. alt efter stand og byrd. Bevaringsforholdene har ikke været så gode som i de berømte jyske egekistegrave, hvorfra så megen viden er hentet om tidens dragtformer.

Byggeriet af storhøje ophørte ved overgangen til den yngre bronzealder (ca. 1000-500 f.Kr.). Herefter ændredes gravskikken fra jordfæste til ligbrænding, og gravudstyret blev indskrænket til småting, der kunne rummes i en urne sammen med den dødes brændte ben. Flere af højene viste sig at dække over sådanne urnegrave, der var gravet ned i overfladen. Periodens småhøje, der kendes i større tal i skovområder syd for Hørsholm kommune (50) er tilsyneladende kun registreret i Mikkelborg og Vallerød, men mærkeligt nok ikke i Folehaveskoven.

Gravhøjene langs Øresund

Omkring *Smidstrup* har der, som det fremgår f.eks. af et matrikelkort fra 1807 (fig. 26) ligget ti gravhøje, hvoraf der i dag kun er tre tilbage. Højen på Elmevej står ene tilbage af en øst-vest gående stribe på fire, som har ligget meget tæt, og hvoraf Vilhelm Boye i 1883 kun registrerede den bevarede samt rester af to overpløjede høje på hver sin side af den. Sammen med en femte høj længere mod vest markerer højrækken sikkert en samtidig vejlinie (51).

I en have på Immortellevej ligger en stor velbevaret rundhøj kaldet »Englænderhøj« med et gammelt egetræ på toppen. Fem store sten er anbragt omkring træets fod, og på den ene af disse er indhugget et hjul med fire eger, et bronzealders symbol på solen (fig. 55). Højens navn stammer fra en overlevering om, at 100 engelske soldater skulle være begravet her i 1808 (52). En anden historie fortæller, at en skattegravning i højen i begyndelsen af forrige århundrede blev opgivet, da en høne kom baskende op og skrigende forsvandt bag skyerne. Siden den dag blev den formastelige gårdmand overvældet af ulykker. Han sank ned i dybeste armod, gården måtte sælges, to af hans brødre blev sindssyge, mens en tredie siden druknede sig. Historien fortaltes videre som advar-

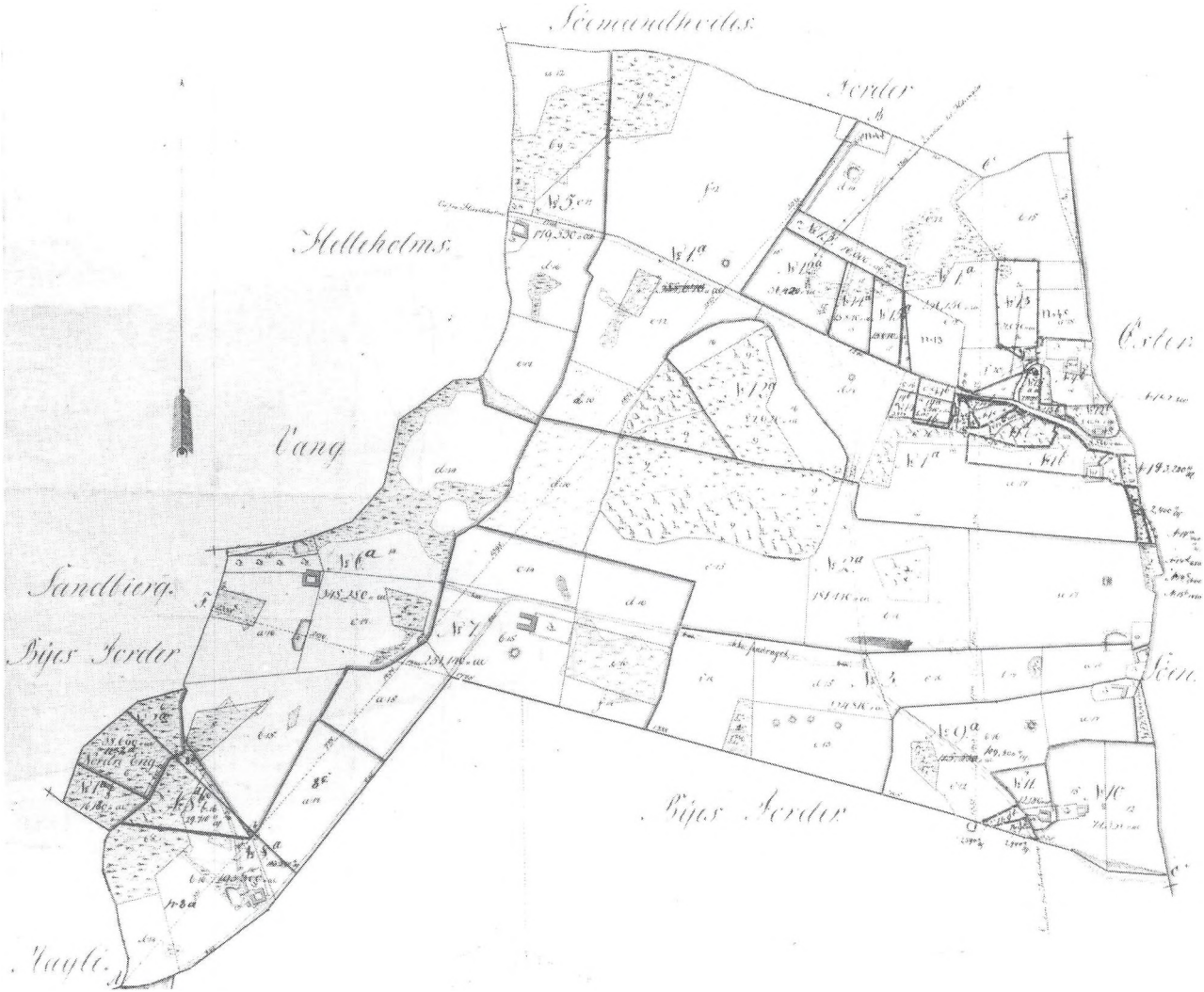

Fig. 26. Udsnit af matrikelkort fra 1807 over Smidstrup Byes Jorder med gravhøjene markeret som små sole, f.eks. »Hanebanken« der ses længst mod nord på matr.nr. 1a, nord for vejen til Hørsholm og de fire høje på stribe i syd. »Englænderhøj« er afsat som en langstrakt plet øst herfor. (Matrikeldirektoratet).

sel til »unge brushoveder, der ville udgranske det, som det ikke er givet mennesker at forstå« (53).

Til Smidstrup-bygden har hørt endnu fem gravhøje lige syd for kommunegrænsen i Vedbæk, hvoraf en enkelt er bevaret (54). Som en femtende høj lå længst mod nord ved Helleholm lige nord for Folehavevej, der løber mellem Smidstrup og Hørsholm, en stor bronzealderhøj, »Hanebanken« (55). Den havde sit navn efter et sagn om en hane, der hver juleaften tog til at gale fra dens top. Højen var endvidere sømærke, indtil den blev totalt udgravet af Vilhelm Boye i 1867, samme år som han undersøgte de to hellekister ved brinken udfor Smidstrupgaard. Højen rummede ialt fire begravelser, hvoraf de tre var brandgrave, øjensynlig fra yngre bronzealder, – en urne, stenkiste og brandplet uden oldsager. Den fjerde grav, en mandsgrav fra ældre bronzealder, lå i den nordvestlige del af højen; den bestod af en stor rektangulær stensætning, der sandsynligvis har omgivet en trækiste. På bundens flisebelægning lå stumper af brændte ben og mange gravgaver: en bronzedolk indsvøbt i uldtøj og skind, to bronzeknapper, en lille kniv, dragtnål, ragekniv og pincet ligeledes af bronze, en ravperle, skår af lerkar samt endelig to flækkeskrabere af flint (fig. 27, 28).

Samtidig med hellekisterne fik Boye lejlighed til at undersøge en rektangulær stendynge, der lå ca. 10 m længere mod nord. Her havde nogle arbejdere i 1866 fundet et kort bronzesværd med træfæste og dupsko, en bæltekrog og en knap af bronze (fig. 30), altsam-

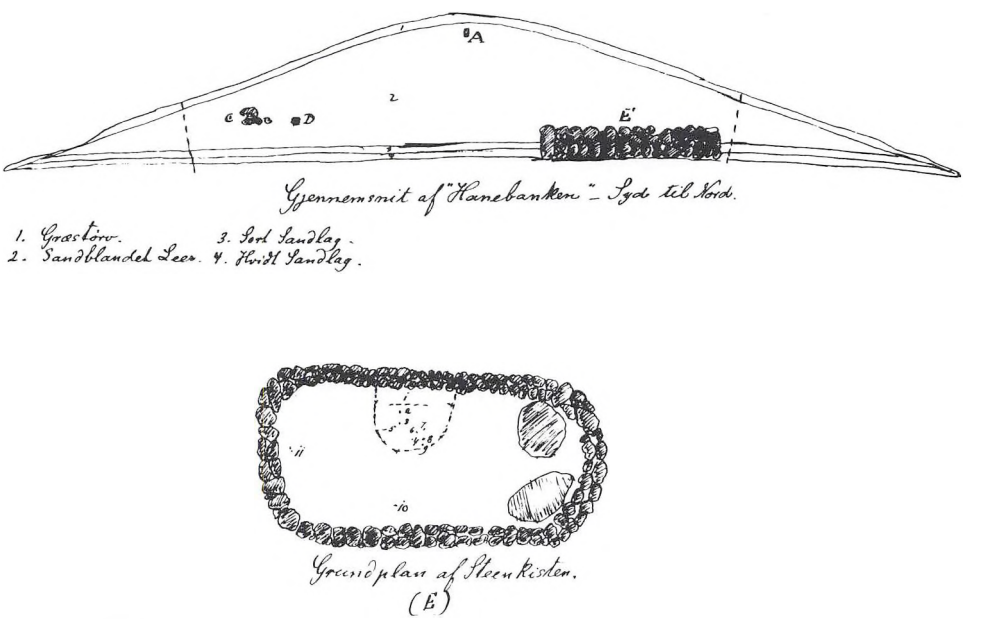

Fig. 27. Tværsnit af gravhøjen »Hanebanken«. Brandgrave A, B/C, D og stenkisten E, hvor bronzegenstandene, fig. 28, fandtes indenfor det stiplede område. Fra Vilhelm Boyes beretning 1867. (Nationalmuseet).

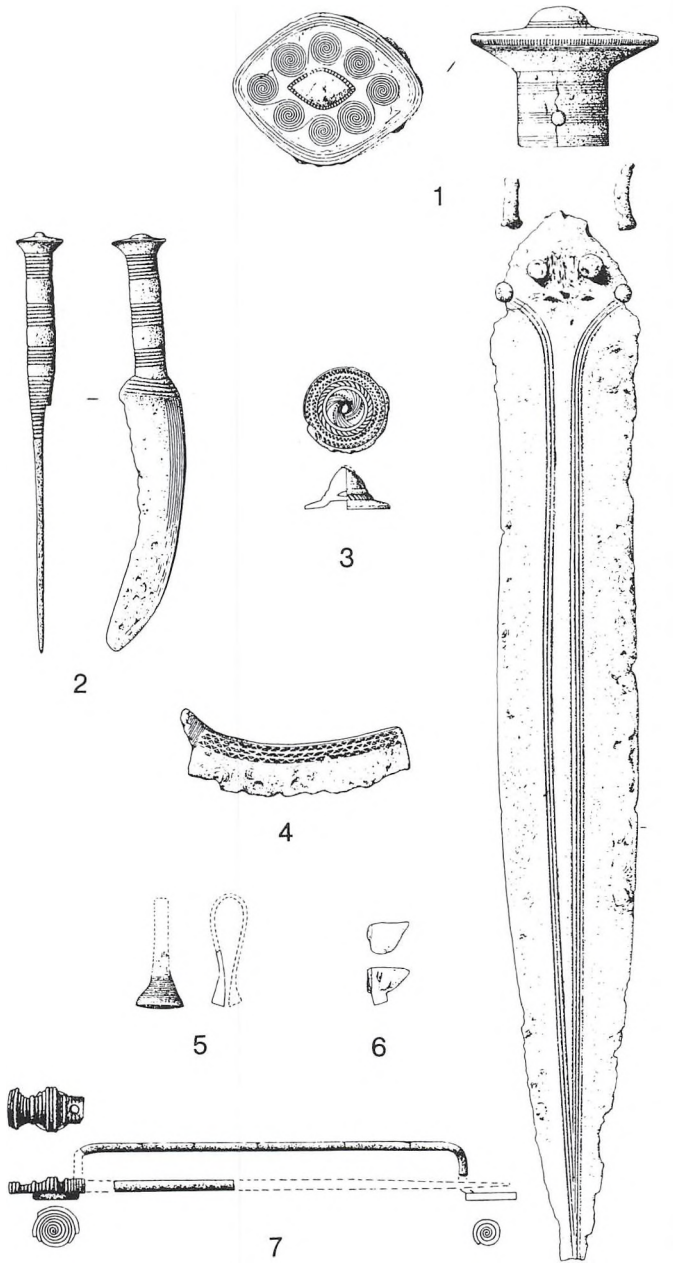

Fig. 28. Ældre bronzealders gravgaver fra stenkiste E i »Hanebanken«. 1. Dolk med opr. fæste af horn og spiralornamenteret grebknap, 2. kniv med liniebånd, 3. knap (tutulus), hvorunder lå rester af en læderrem, 4. ragekniv med trekantornamenter, 5. pincet, 6. stykker af en ravperle og 7. dragtnål (fibula). (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 36).

men tilhørende den ældre bronzealder. Tingene havde ligget på et lag af strandgrus og muslingeskaller indenfor den firkantede stenramme, men intet spor af menneskeknogler var bevaret (56).

Smidstrup-egnen var beboet gennem hele bronzealderen. Bebyggelsen i yngre bronzealder røber sig dels ved brandgravene i »Hanebanken«, dels ved en simpel lerurne, der »stod i jorden på en flad sten«. Urnens øverste del var pløjet væk, og den indeholdt kun brændte ben (fig. 29) (57).

Fortsætter man ad Strandvejen fra Smidstrup mod nord har der ved *Piniehøj* øst for Sømandshvile ligget en gruppe på fire gravhøje, hvor der ifølge landinspektør Lund »har været gravet, men Gravningen

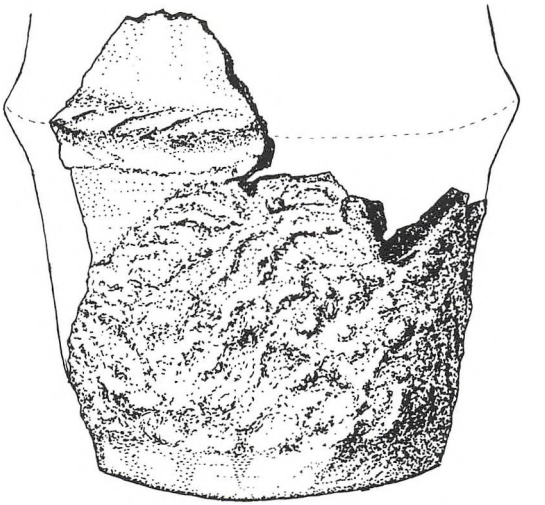

Fig. 29. Urne fra yngre bronzealder med grov overflade og vulst omkring skulderen. Randen mangler. Højde ca. 13 cm.
(Tegning: Anne Sylvest).

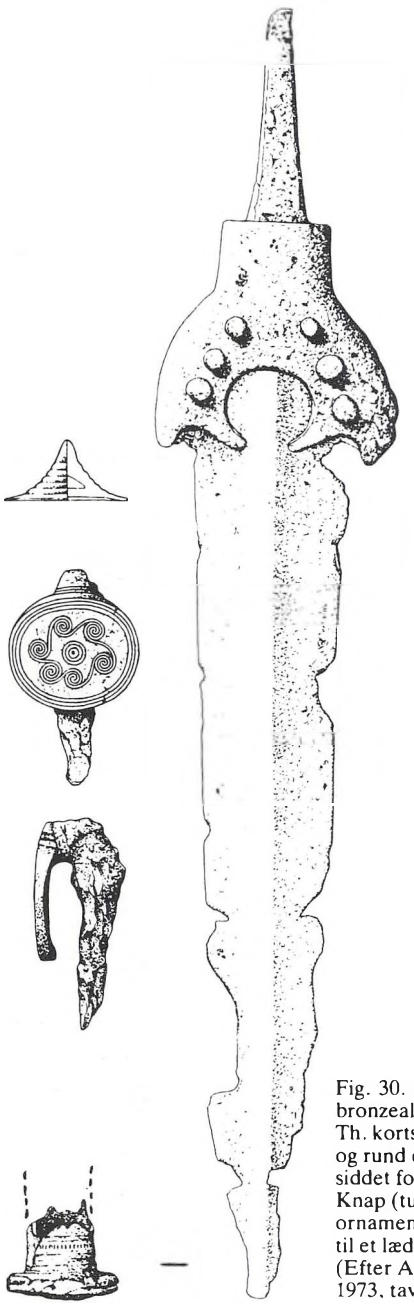

Fig. 30. Gravudstyr fra ældre bronzealder i Smidstrup. Th. kortsværd med grebtunge og rund dupsko, der har siddet forneden på skeden. Knap (tutulus) og spiralornamenteret krog har hørt til et læderbælte. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 37).

har været utilstrækkelig til en nøiagtig Undersøgelse«. I 1883, hvor de blev tegnet af Rondahl (fig. 31) var der kun tre tilbage, men stadig smukt beliggende ved vandet og et yndet udflugtssted for mange spadserende (58). I dag er to af disse høje bevaret, men indelukket i villahaver og med spor efter gravning i toppen. Den nordligste ligger ganske tæt ved Strandvejen, men er næsten kun synlig om vinteren, når bevoksningen står bladløs. Den anden, en stor og anselig rundhøj ligger ved Piniehøj-vejen nærmere stranden. I den tredie høj, der blev sløjfet i 1957, var i slutningen af forrige århundrede blevet anlagt en frugtkælder; ved denne lejlighed skal der være fundet et nu bortkommet sværd og en dragtnål af bronze, en spydspids af flint samt brændte menneskeben.

De tre rundhøje gav, som nævnt s. 8, anledning til megen offentlig diskussion, som dog ikke kom højene til gavn. Endnu i 1950'erne var der bestræbelser igang for at hindre den tætte udstykning omkring dem, men uden held.

Bronzealderbebyggelsen ved *Rungsted* har omfattet mindst otte gravhøje, hvoraf de fleste er bevaret endnu i dag. Nordligst har der ved Strandbjerg ligget to høje, der begge var overpløjede allerede ved Boyes berejsning i 1883, og som i dag er helt forsvundet (59).

Længst mod syd ligger i en have på Karen Blixens-vej en høj, der uden al tvivl er en bronzealderhøj eller rettere har været det, for til trods for dens tilforladelige udseende når den betragtes fra vejen, er den kun at regne som en skal (fig. 61). Lund meddelte i 1824, at »denne Høi er for omtrent en Snes Aar siden gjennemgravet og deri skal være funden en Urne og nogle Been«. Som det så ofte er sket med fortidens gravmonumenter fik højen praktisk anvendelse, hvad dens navn »Iskjælderbakke« tydeligt angiver, og Vilhelm Boye anså den i 1884 for aldeles ødelagt (60).

I Rungstedgaards have lige syd for den nuværende kursusejendoms hovedbygning ligger en smuk rundhøj, der modsat den førnævnte bærer alle tegn på at

Fig 31. Gravhøje ved Piniehøj eller Strandmarken som de så ud i 1883, set fra syd mod Rungsted. Højen tv. i billedet er sløjfet. Tegnet af E. Rondahl. (Nationalmuseet).

være en oldtidshøj. Det er dog ikke sikkert, at den er ægte. Den kan være et kunstprodukt fra slutningen af 1700-tallet, hvor den romantiske interesse for oldtiden begyndte at slå igennem. Den omtales hverken af Lund eller Boye, men er dog markeret på et matrikelkort over Rungstedgaards jorder fra 1795 (61).

Nær havnen lige nord for Rungstedvej findes en velkendt gruppe på fire høje, der alle er fredede. »Ewalds Høj« ligger tæt ved Strandvejen, og bagved den men desværre adskilt herfra af bebyggelse, ligger de to store smukke træbevoksede »Brødrehøje« side om side i et lille anlæg ud til Bolbrovej (62). Begge blev i forrige århundrede forsynet med sneglegang for at lette vandringen til de flade toppe med udsigtsbænke, men idag er der ikke megen udsigt tilbage.

Tæt ved indgangen til anlægget ses en lille halvt bortgravet høj. I 1837 modtog Museet for de nordiske Oldsager som gave fra Rungstedlunds daværende ejer A. N. David, en lille samling oldsager, der var blevet fundet i forbindelse med en opgravning i en høj ved siden af »Ewalds Høj«. Under en stendynge omtrent midt i højen lå en mandsgrav fra ældre bronzealder, og løst blandt stenene et sværd og en lille kniv af bronze (fig. 32) (63). Nederst i højen var et lag med »tang og kul«, og dette har formentlig været rester af den centrale grav, en egekiste tilpakket med tang. Medmindre dette fund i virkeligheden stammer fra den lille omtrent ødelagte høj i anlægget ved »Brødrehøje«, er det ikke muligt at lokalisere højen. Det samme gælder en gravhøj på »Bollbro Mark«, den nordligste pynt af Rungstedlunds mar-

ker, knap 40 m fra strandbredden. Her blev, ligeledes i 1837, udgravet to stenkister, der begge indeholdt skeletrester. Derudover var den ene kiste tom, mens der i den anden lå et bronzesværd og en smuk snoet guldarmring (fig. 33) (64).

Den velkendte »Ewalds Høj« har ikke megen lighed med en oldtidshøj med sin brolagte sneglegang, beplantning og bænke. Mindestenen af poleret granit med Johannes Ewalds reliefportræt i bronze og strofer af digtet »Rungsteds Lyksaligheder« udførtes af H. V. Bissen i 1876 på bestilling af Rungstedgaards ejer, købmand C. Chr. Brøchner, som hermed ville markere hundredåret for digterens ophold i Rungsted fra 1773-75 (65).

Men højens historie går længere tilbage. I 1824 beskrev landinspektør Lund højen som »Den største Høi paa hele Districtet. Denne Høi, fra hvilken der er en fortryllende Udsigt oven den omliggende skjønne Landegn, Øresund, Hveen og i Baggrunden Skaane . . . Eieren af Rongstedlund . . . har anlagt en snegleformig Gang til Høiens Top og beplantet samme med forskjellige Blomster og andre Træer. Oven paa Høien, som har en planeret Flade med Bænke, har han ladet sætte en simpel men smuk Støtte af Sandsten med Indskrivt: Johannes Ewald. Omkring Høien er anlagt en nydelig indhegnet Lyst Buskats. Høien er siden Ewalds Tid bestandig kaldet Ewaldshøy. Dens forrige Navn hviler i Glemsel«.

Nogle år senere, i 1835, kunne man i Ugebladet »Den Frisindede« læse, at »Ewalds Høj« er tæt beplantet med graner og imellem disse snor sig cirkelformede skyggefulde gange«. H. G. F. Holm, der var kendt under navnet Fattigholm, havde til sin samling om »Sjællands yndigste Egne« (1838) tegnet »Ewalds Høj«, mens disse graner endnu var ganske lave og ikke kunne genere udsigten for de besøgende (fig. 34). Her står også den enkle sandstensstøtte, som Lund syntes var smuk, men som andre mente var tarvelig at se på. Stenen, og med den formentlig hele arrangementet omkring højen, blev opstillet af stadsmægler Samuel Heckscher, der ejede Rungsted

Fig. 32. Bronzekniv med liniebånd om grebet, 10,5 cm l., fra ældre bronzealders gravhøj i Rungsted. (Fot.: Lennart Larsen).

Kro eller Rungstedlund, som stedet nu blev kaldt, mellem 1812 og 21 (66). Da A. N. David derefter overtog ejendommen, var det med forpligtelse for køberen og fremtidige ejere at vedligeholde det for digteren Johannes Ewald oprettede monument »indtil evig Tid«. Den beskedne sten stod således på »Ewalds Høj«, indtil købmand Brøchner, som nævnt, fornyede hele anlægget og gav højens dens nuværende udseende (fig. 35).

Den gamle Ewald-støtte havnede på »Bjerget« i Rungstedlunds have. Denne naturlige bakke bag Karen Blixens gravsted og den store bøg krones af en oldtidshøj (fig. 2), der ligesom »Ewalds Høj« har sin egen historie, blot mere farverig og nok så interessant. I 1702 opholdt en fransk adelsmand, Lacombe de Vrigny, sig i Rungsted på gennemrejse til Sverige. Han beskrev stedet i begejstrede vendinger: »Man kalder dette sted, hvor der kun er få huse, »Ronstowkrow«. Det er den smukkeste kro på egnen. Huset er nyt med en firkantet gård af en betydelig størrelse, helt omgiven af bygninger. Der er meget gode logementer med en meget smuk have bagved, fuld af frugttræer og utallige blomster. Bagved haven hæver sig en høj, og en smule længer borte er der en skov, der strækker sig de to trediedele af vejen fra København til Helsingør« (68).

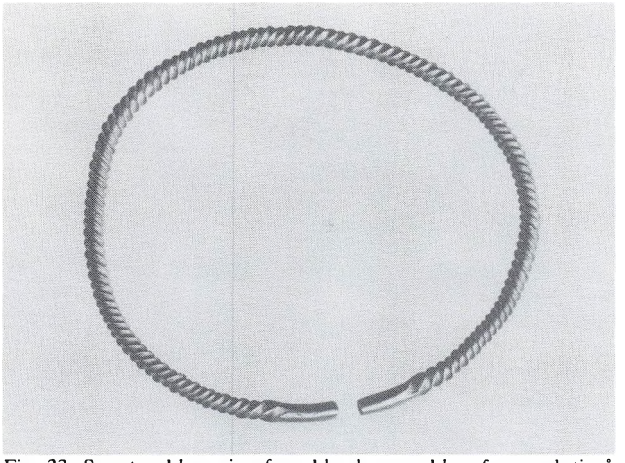

Fig. 33. Snoet guldarmring fra ældre bronzealder, fra gravhøj på »Bollbro Mark«. (Fot.: Lennart Larsen).

Rungsted Kro og Rungstedgaard var i 1700 blevet givet dronning Louise af hendes gemal Frederik IV, og som det fremgår af en fortegnelse over ejendommene fra 1708, var de anlagte haver i sandhed kongelige. Højen i det nordvestlige hjørne af krohaven kaldtes, som nævnt, »Bjerget« – »under hvilken er anlagt en Lavendelhæk og i Miidten Fredericus Quartus; paa begge Ender 2de Trætrapper med Rækværk, ovenpaa »Bjærget« 2de Lysthuse«. Fra højen var der vid udsigt over Sundet, markerne og skoven mod vest. Hvorlænge lavendelhækken med kongens monogram blev vedligeholdt vides ikke, men havens fornemme og herskabelige karakter med sjældne træer og beplantninger bevaredes langt op i 1700-tallet (69).

Det ældste kort over Rungsted Byes Jorder fra 1782 (fig. 37) viser stedet, som det så ud få år efter Ewalds ophold. På dette og senere kort ses, at højen også kaldtes »Kirkehøj«. Hvorvidt nu digteren dvælede mest på højen ved stranden, der senere fik navn efter ham, eller han foretrak at spadsere gennem den idylliske krohave til »Bjerget« for at nyde en flaske eller to og gøre »nogle tusinde lykkelige«, som en anden tradition har fremhævet, er vel en skønssag (70).

Endnu i 1824 kunne landinspektør Lund skrive, at der fra højen i Rungstedlunds have »Wæsten for Gaarden . . . ligesaa (dvs som fra »Ewalds Høj«) haves en henrivende skjøn Udsigt«. Mærkelig nok figurer »Bjerget« eller »Kirkehøj« ikke på Vilhelm Boyes berejserkort fra 1884, selvom den således var kendt nok, og først i 1942 indlemmes den i Nationalmuseets sognebeskrivelse.

Til bronzealderbebyggelsen i Rungsted hører også et offer- eller depotfund, nemlig en stor smukt ornamenteret bronzespydspids fra ældre bronzealder, der blev fundet i 1867 ved jordarbejde på Rungstedgaard. Den lå i ca. 1 m's dybde sammen med to segle af flint, hvoraf nu kun den ene eksisterer (fig. 36) (71). Sandsynligvis blev disse ting nedlagt i en mose

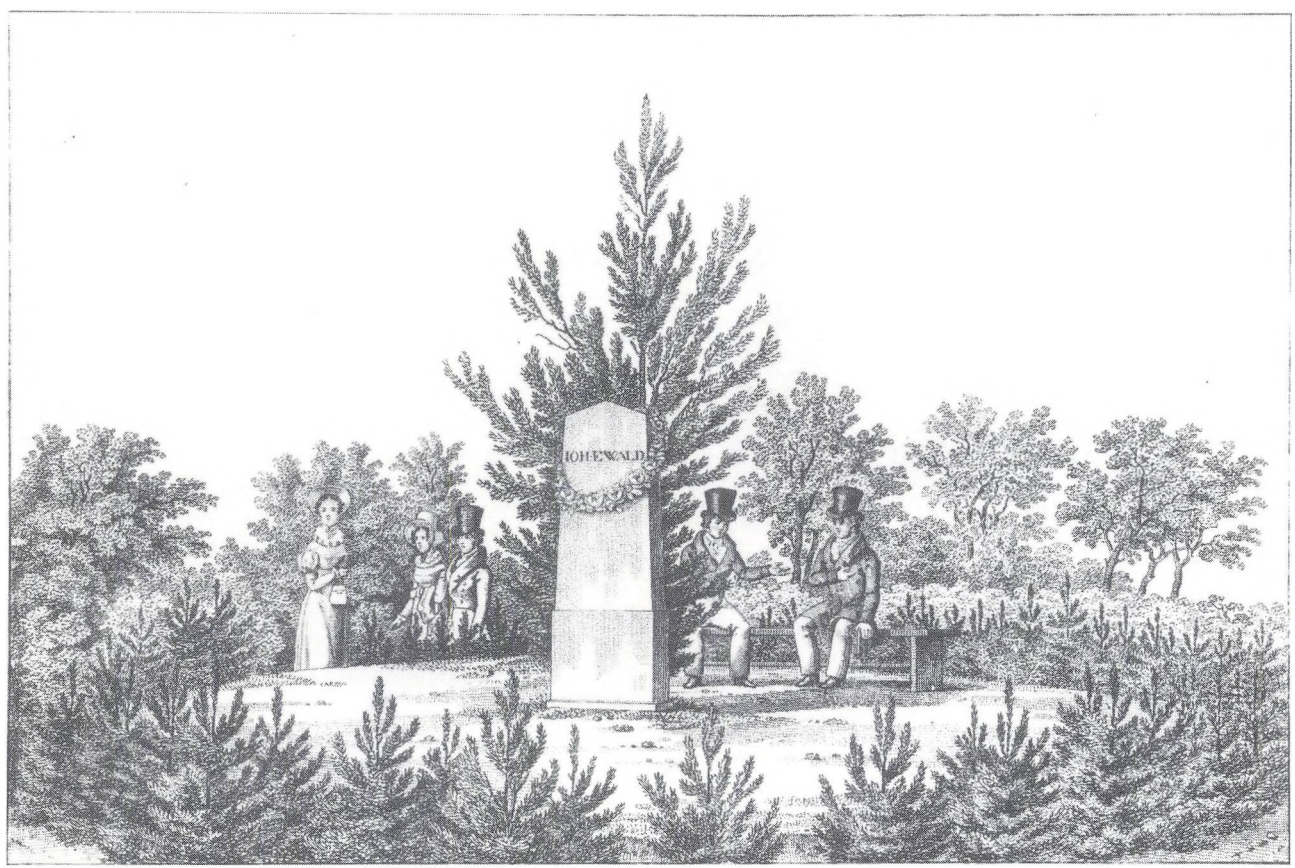

Fig. 34. Litografi af »Ewalds Høj«. H. G. F. Holm 1838. (Nationalmuseet).

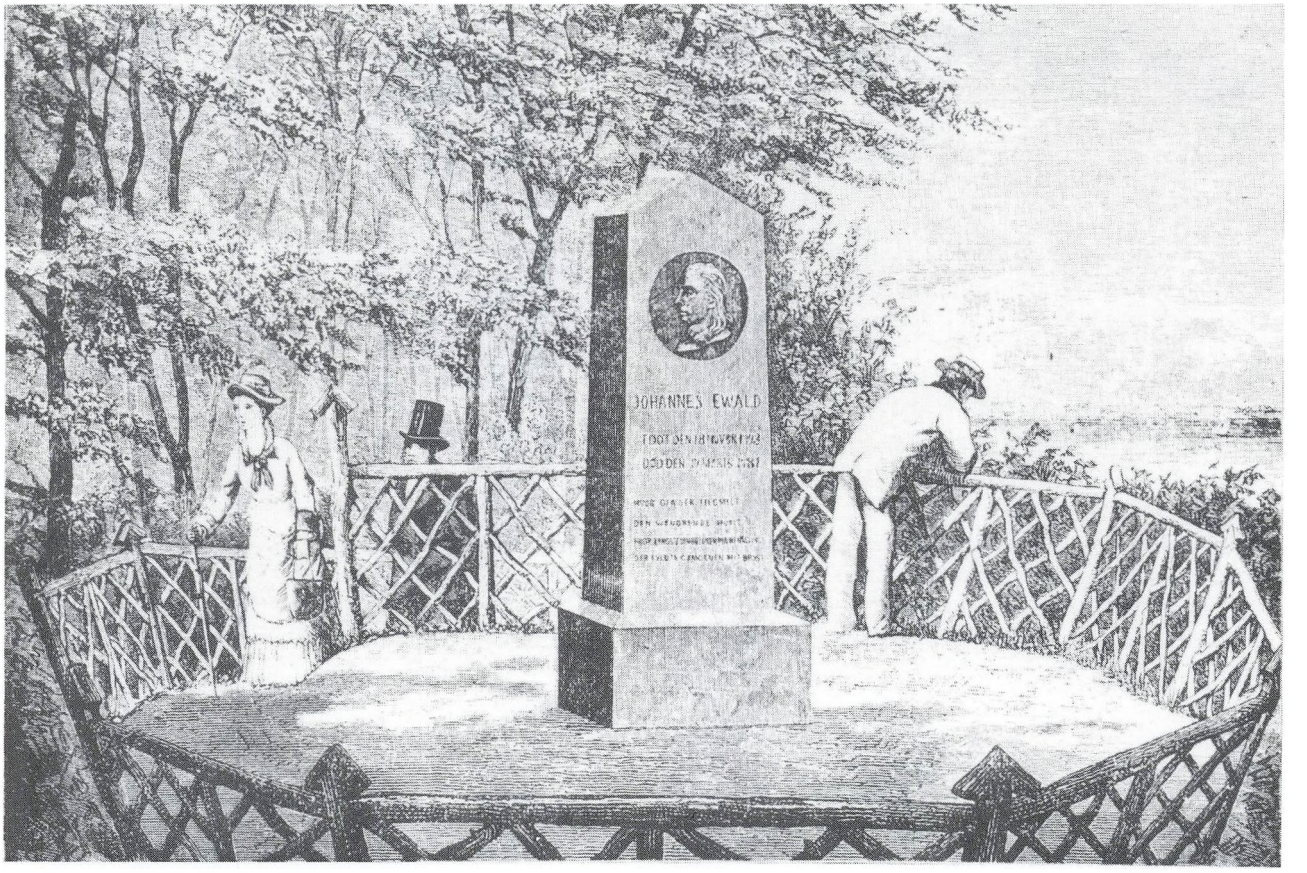

Fig. 35. »Ewalds Høj« (Efter *Illustreret Tidende* 1877).

som offer til naturkræfterne for at sikre mennesker, dyr og afgrøder mod ulykker.

Den stejle kystskrænt ved *Mikkelborg,* hvor nu boligkomplekset Mikkelborg Park ligger, har været kronet af otte gravhøje, der formentlig blev rejst i den ældre såvel som i den yngre bronzealder. Lidt længere mod nord mellem Mikkelborg og Lyngebæksgård i Karlebo sogn har ligget en anden gruppe på seks høje, hvoraf kun den nordligste er bevaret og synlig fra Strandvejen. Også her har fundet begravelser sted i begge bronzealderperioder (72). Måske har alle disse høje dannet én sammenhængende gruppe, men det er også tænkeligt, at de har tilhørt to forskellige, men tætliggende bebyggelser. Følger man nu kysten endnu længere mod nord, træffes først bronzealderhøje igen ved Niverød, f.eks. »Islandshøj« og i den lille Laveskov.

Landinspektør Lund registrerede tre af Mikkelborg højene i 1824. Senere, da Vilhelm Boye blev kaldt til egnen, afsløredes yderligere fire høje, der dog var helt eller delvis sløjfede, og hvoraf han udgravede de to (73). Den ottende høj, en lav træbevokset rundhøj, der er halvt nedstyrtet i skrænten, blev fredet så sent som i 1982 (74). Foruden denne kan man i dag beskue en restaureret rundhøj, der i mange år var ødelagt af et beskyttelsesrum. De to høje ligger nu indrammet af den nye boligkarré, medens den tredie bevarede høj kan beses lidt længere mod syd (fig. 43). Der kendes ingen fund fra disse tre anlæg; det samme gælder for en høj, som har ligget lidt mod nord, og som var indrettet som udsigtshøj i 1884. I en lille høj, der var placeret udfor karréens nordøstlige hjørne, skal være fundet en »Barbeerkniv« af bronze, formentlig fra den yngre bronzealder (75).

I 1855 modtog Museet for de nordiske Oldsager to knive, hvoraf den ene mangler, og en pincet af bronze tilhørende yngre bronzealder (fig. 41). Disse genstande var fundet i en lille gravhøj allernordligst i Mikkelborg, hvor de havde ligget sammen med brændte menneskeben i en stenkiste (76). Syd herfor

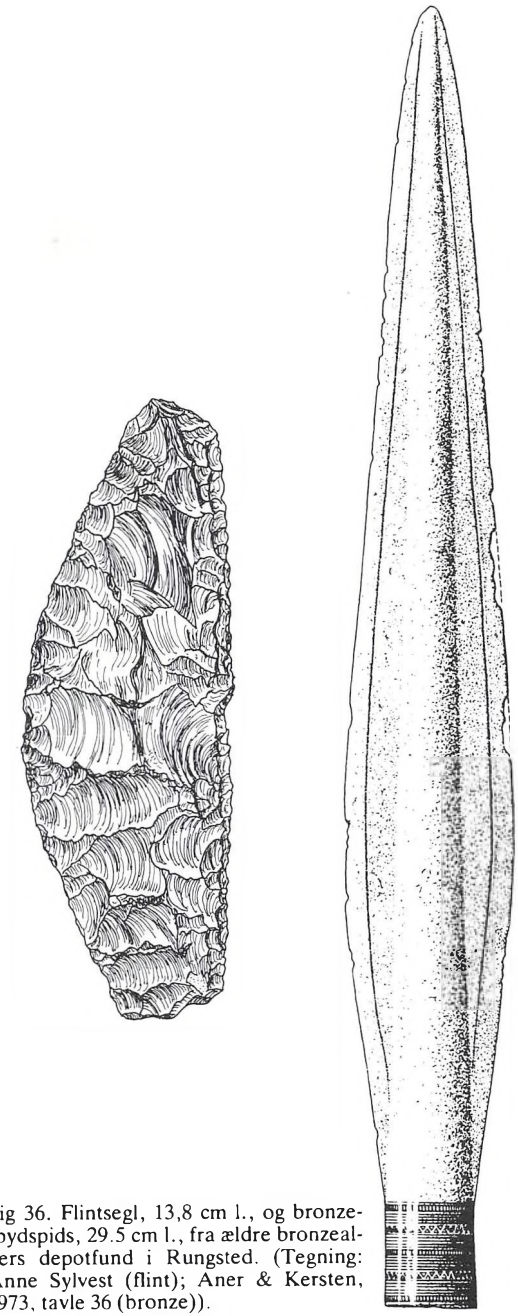

Fig 36. Flintsegl, 13,8 cm l., og bronzespydspids, 29.5 cm l., fra ældre bronzealders depotfund i Rungsted. (Tegning: Anne Sylvest (flint); Aner & Kersten, 1973, tavle 36 (bronze)).

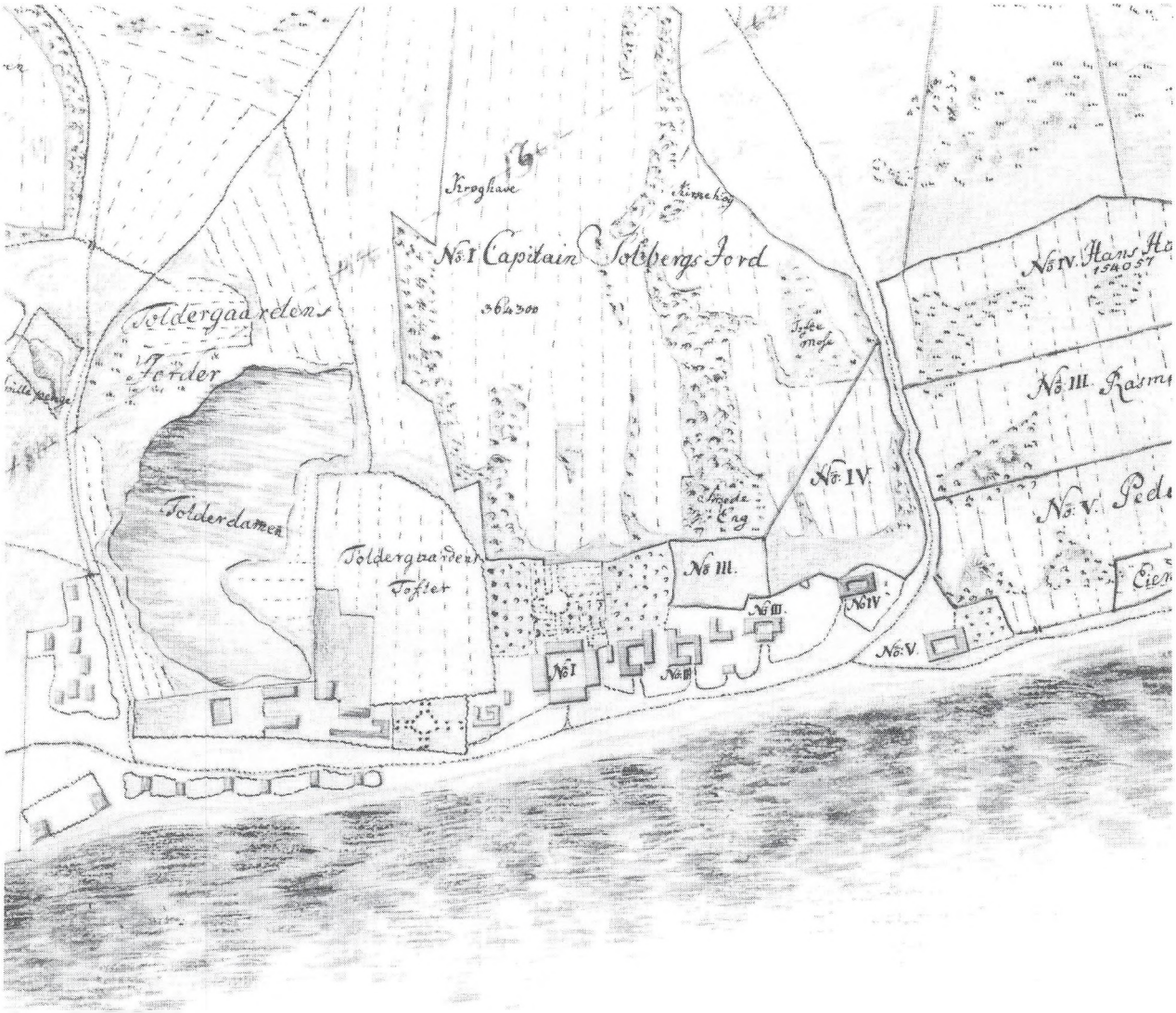

Fig 37. Udsnit af situationsplan over Rongsted Byes Jorder (Lange 1782) med markering af »Ewalds Høj« og »Brødrehøje« som sole th. på kortet og nord for Rungstedvej. Øverst i midten ses »Kirkehøj« i krohaven. (Matrikeldirektoratet).

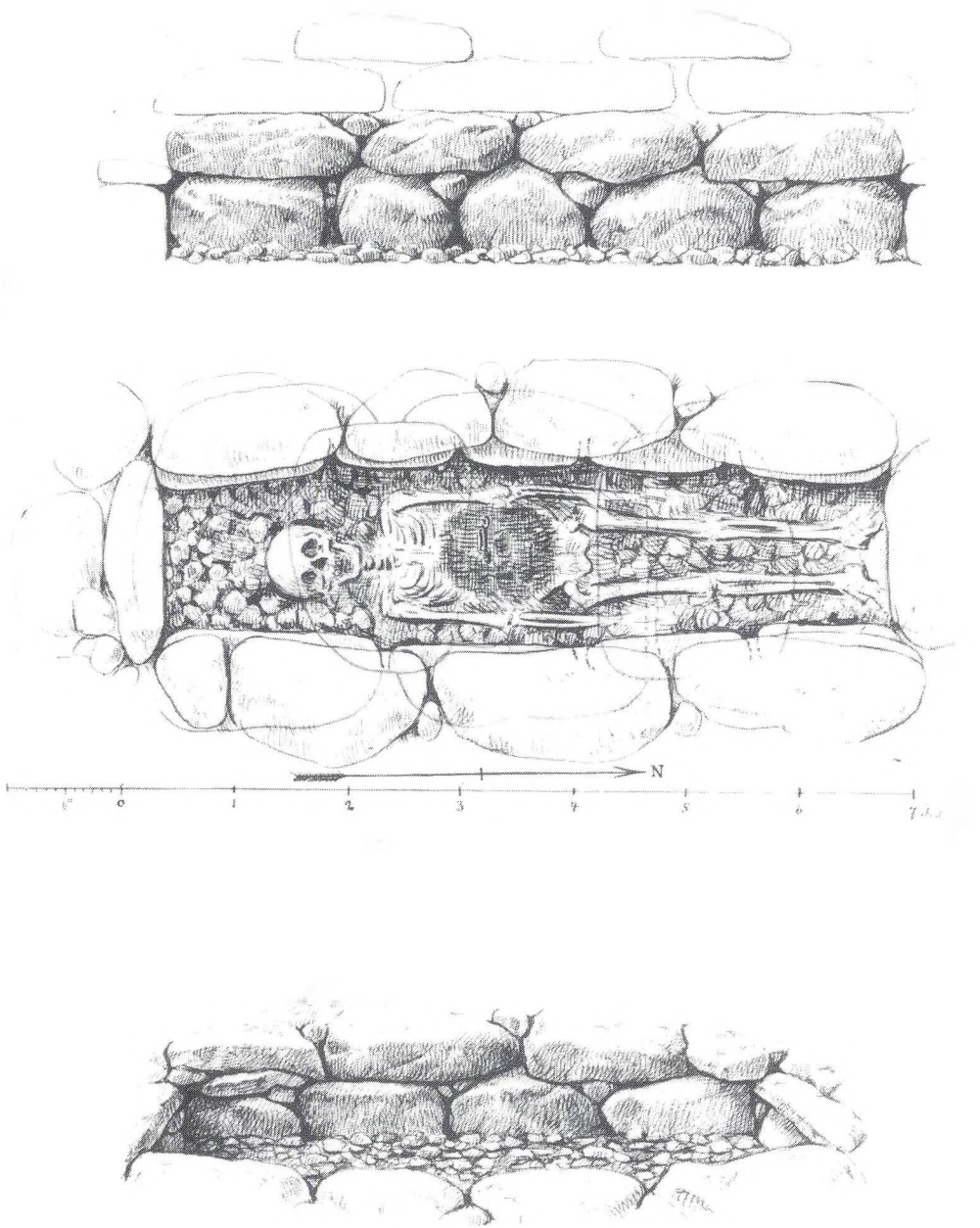

Fig 38. Stenkiste med bevaret mandsskelet fra gravhøj på Mikkelborggaards mark. Dragtnålen er afb. fig. 39. Fra Vilhelm Boyes beretning 1881. (Nationalmuseet).

udgravede Boye i 1881 en delvis ødelagt høj, der indeholdt tre grave fra den ældre bronzealder, hver under sin stendynge. En barnegrav med bevarede tænder fra et barn mellem fire og ti år, rummede en flad bronzeskive, en topformet knap (tutulus) og et lille lerkar. Ved det ubrændte skelet af en voksen mand lå en bronzepincet, hvis læber var beskyttet af et indsat træstykke, samt en ildslagningssten af flint, medens den sidste grav blot indeholdt en bronzedolk, rester af dens læderskede, noget uldtøj og skår af forskellige lerkar (fig. 40) (77).

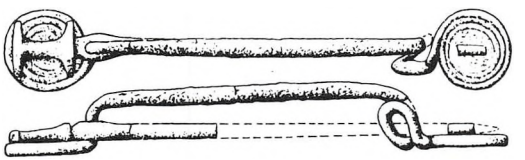

Fig. 39. Dragtnål (fibula) af bronze med korsformet hoved, fra stenkisten fig. 38. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 35).

Størstedelen af den høj, der lå længst inde i landet, var blevet ødelagt før Boyes undersøgelse i 1881. På højbunden fandt han en stenkiste fra ældre bronzealder intakt under en dynge marksten. På et lag strandsten lå et velbevaret menneskeskelet udstrakt på ryggen og hyllet i en dyrehud. At dømme efter højden, der målte 1,72 cm, har den døde formentlig været en mand. Stumper af groft vævet uldtøj fra et lændeklæde eller et tæppe var bevaret under ryggen og på bryst og mave, og her lå en dragtnål eller fibula af bronze (fig. 38, 39). Senere, i 1884, kunne Boye indlevere en dobbeltknap af bronze, fragmenter af en pincet, kniv m.v., der var blevet fundet i en yngre bronzealders urne i samme høj (fig. 42) (78).

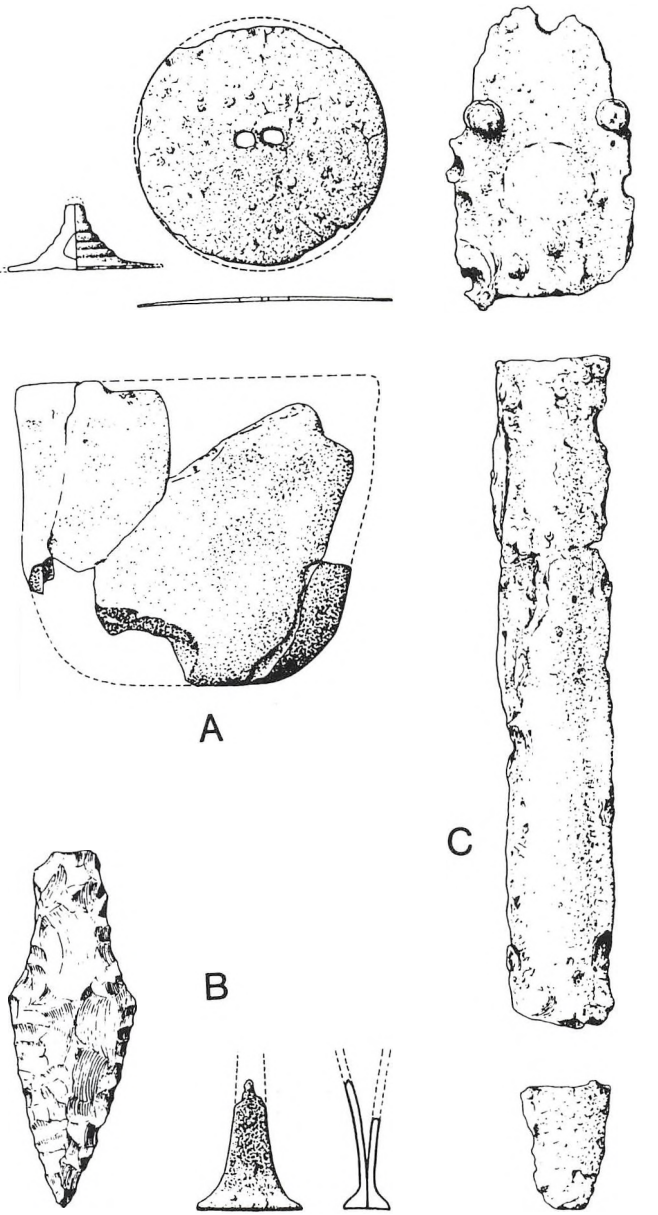

Fig. 40. Bronzegenstande fra gravhøj i Mikkelborg (sb. 2). Lerkar, gennemboret bronzeskive og knap (tutulus) fra barnegrav A. Pincet og ildslagningssten (af omhugget flintdolk) fra mandsgrav B og dele af en bronzedolk fra grav C. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 35).

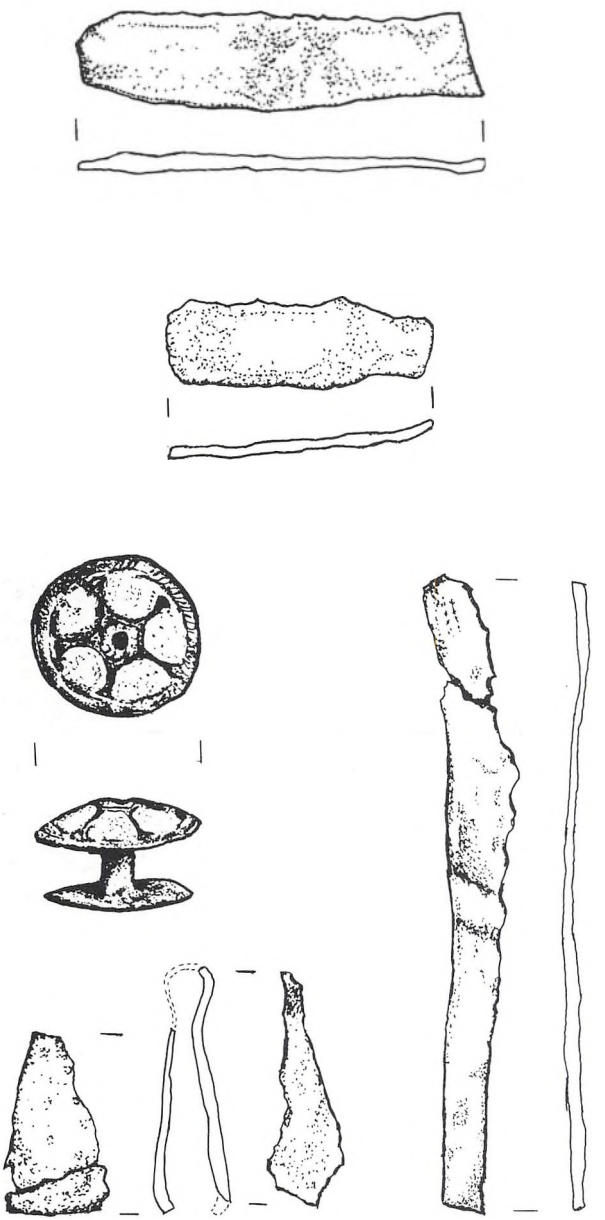

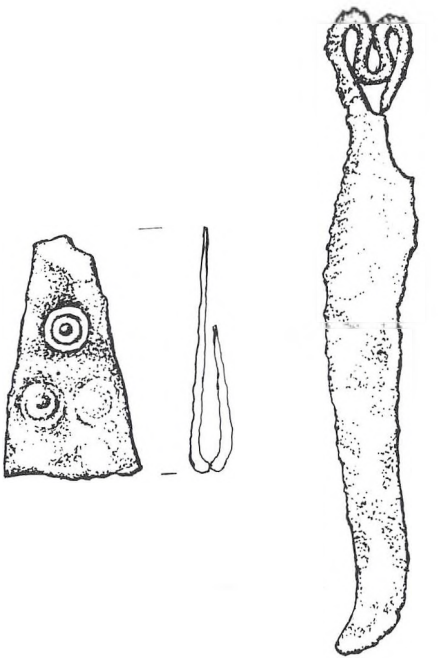

Fig. 41. Bronzekniv med trådformet greb og pincet med cirkelornamenter fra yngre bronzealders brandgrav ved Mikkelborg. (Tegning: Anne Sylvest).

Fig. 42. Bronzegenstande fra yngre bronzealders urne i samme høj som stenkisten fig. 38. Øverst tv. fragment af segl med rygtap, th. del af et andet lignende redskab; i midten dobbeltknap med stjernemønster; nederst tv. pincet og th. eenægget kniv. (Tegning: Anne Sylvest).

Fig. 43. Den sydligste høj i Mikkelborg. I forgrunden th. en naturlig bakke. Set fra sydvest. (Fot: BL-L).

Vallerød højene

På det smukke bakkedrag mellem Vallerød by og Opnæsgård knejsede endnu omkring 1800 en gruppe på ialt ni gravhøje, der med en enkelt undtagelse tilhørte både den ældre og yngre bronzealder. Af disse høje er i dag kun to tilbage, den store »Vallerød Høj« og »Gunnars Høj« med det lille dyssekammer, der efter alt at dømme allerede nævnes i Erik Johan Jessens Danmarksbeskrivelse fra 1750'erne (se s. 18 og 19). Jessen har en anden interessant oplysning, nemlig at der i året 1754 »i en lille Høy paa Wallerød Mark, Røshøyen kaldet, hvor man neppe tænkte at være Begravelses-Stæd, ved Steens Opgravelse, er funden eendeel sindrige Urner, 1 par gamle Erme-

Fig. 44. Vallerød højene set fra nordvest, tegnet af E. Rondahl 1883. (Nationalmuseet).

knapper af Metal, som kommer Guld meget nær, saa og et Stykke af et forrustet Sverd eller Offer-Kniv, som af Finderen til Gartneren paa Sophienberg er leveret og ved ham igjen opbragt til Hendes Mts. Enke-Dronningen (Sophie Magdalene)«. Hvor højen mere nøjagtig har ligget eller hvor tingene er blevet af, er nu umuligt at efterspore, men at det har drejet sig om yngre bronzealders urnegrave med kniv eller dolk og formentlig dobbeltknapper af forgyldt bronze, er temmelig sikkert.

Et kort over Vallerød Byes Jorder fra 1811 (fig. 45) viser kun seks af de ni høje; de resterende tre, der lå mod nord på matrikel no. 8, mangler men er anført på endnu ældre kort. Formodentlig var de siden blevet pløjet kraftigt ned. Vilhelm Boye observerede de sidste spor af dem med bemærkningen, at den nordligste i midten havde haft store sten, hvorimellem havde stået et lerkar med brændte ben og sort jord, antagelig fra yngre bronzealder (79).

Den på kortet nordligst beliggende høj blev derimod ikke registreret af Boye. På dette sted, nu omgivet af Kirstineparken, stødte man i 1917 på en lille stenkiste med brændte ben, velsagtens også fra yngre bronzealder. Alt hvad der var tilbage af selve højen,

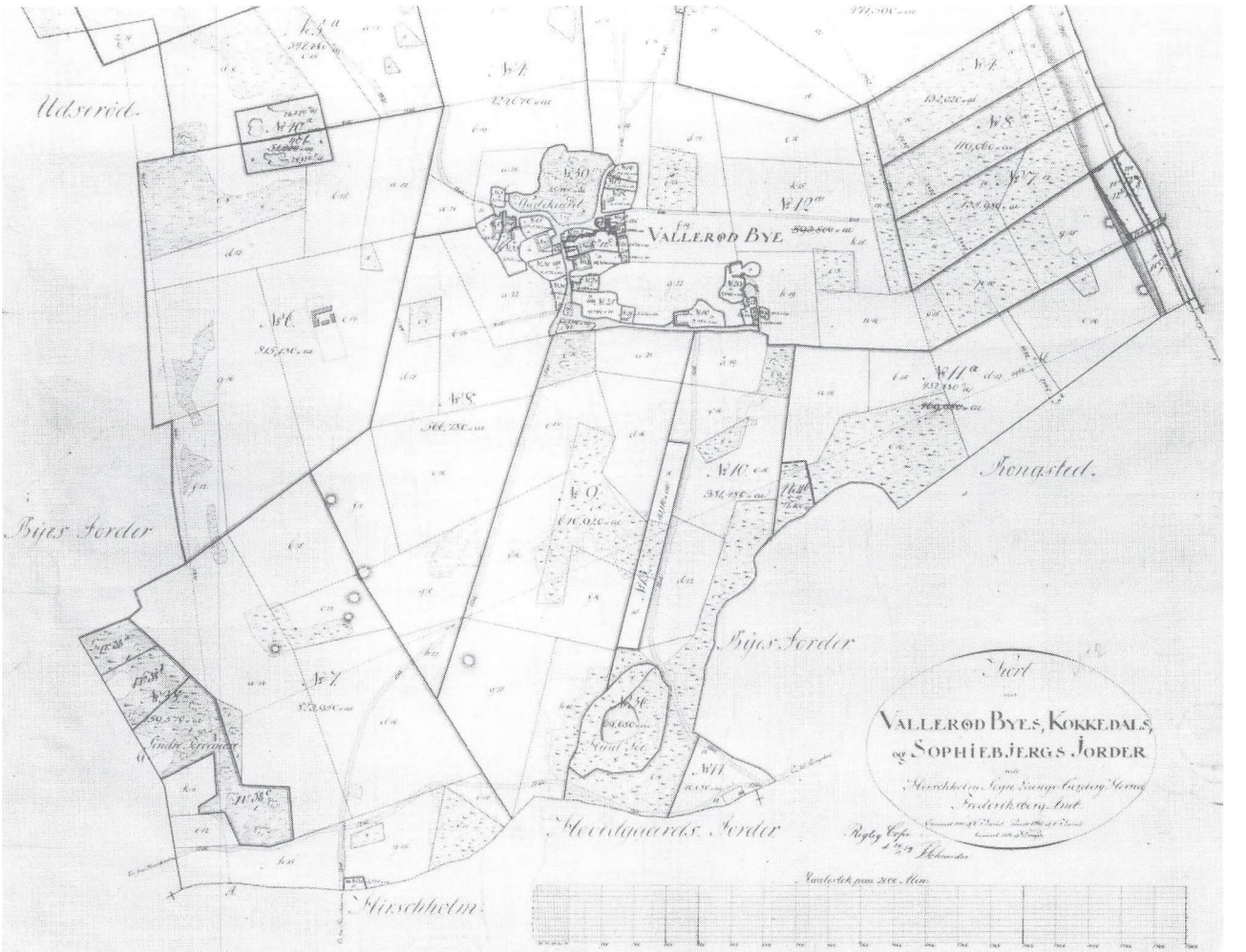

Fig. 45. Matrikelkort fra 1811 over Vallerød, Kokkedal og Sophienbergs Jorder med seks gravhøje angivet sydvest for byen og to øst herfor ud til Sundet. (Matrikeldirektoratet).

Fig. 46. Bronzedolk med metalfæste støbt over en lerkærne, 33,7 cm l., fra urnegraven i »Gunnars Høj«. (Tegning: Anne Sylvest).

var omhyggeligt lagte sten, der havde kranset højens fod og som angav den oprindelige diameter af højen til ca. 12 m (80).

Længst mod sydøst lå endnu i 1868 resterne af en høj, hvori ejeren fandt et bronzesværd, som han sendte ind til Museet i København. For dette sværd, som antagelig var lagt i en mandsgrav i den ældre bronzealder, modtog han en sum af 2 Rigsdaler (81).

På E. Rondahls tegning (fig. 44) ses de fire gravhøje, der i 1883 stod tilbage af den oprindelige gruppe på selve Vallerød Bakke eller Sandskebakken. Landskabets idyl og højenes fornemme beliggenhed var forståeligt nok ofte udflugtsmål for familien Heiberg og Henrik Hertz, da de boede i Hørsholm i sommeren 1832. Stedets navn »Hannebjerg« blev da også givet til minde om Johanne Louise.

Højen til højre i billedet, »Antonbakken«, og »Snogebakken« yderst til venstre var allerede så overpløjede, at Boye ikke kunne angive deres oprindelige dimensioner. Der er ingen efterretninger om fund i disse to høje. I midten til højre ses »Gunnars Høj« under udgravning, den lille runddysse, som var blevet genåbnet i den yngre bronzealder, og hvor en urne var sat ned i siden af højen sammen med en smuk velbevaret bronzedolk med riflet fæste og bladet af en ornamenteret ragekniv (fig. 46, 47) (82).

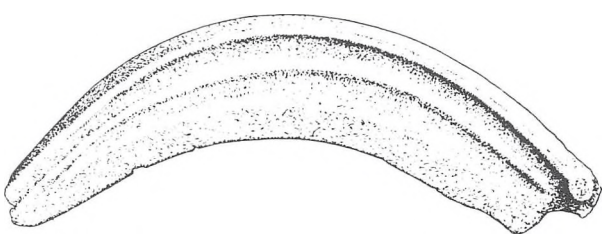

Fig. 48. Knopsegl af bronze fra yngre bronzealders mosefund i Vallerød. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 37).

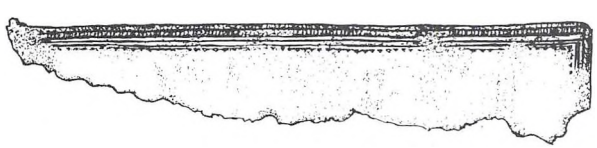

Fig. 47. Ragekniv af bronze, 10,2 cm l., med fint linie- og punktmønster. Selve grebet er knækket af. Fra urnen i »Gunnars Høj«. (Tegning: Anne Sylvest).

I en lille klynge træer længst tilbage i billedet ligger den bevarede, ca. 3,5 m høje rundhøj »Vallerød Høj« eller »Peersbakken«, som Boye udgravede i 1884 og senere publicerede i sin store bog om de danske egekistefund. I dag ligger højen bevokset med træer i et lille anlæg ud til Louis Petersens vej. Toppen er ret flad, og de stejle sider kranses ved foden af store sten, hvoraf ni er bevaret, der viser højens diameter på knap 39 m. Centralt i højen stod en næsten

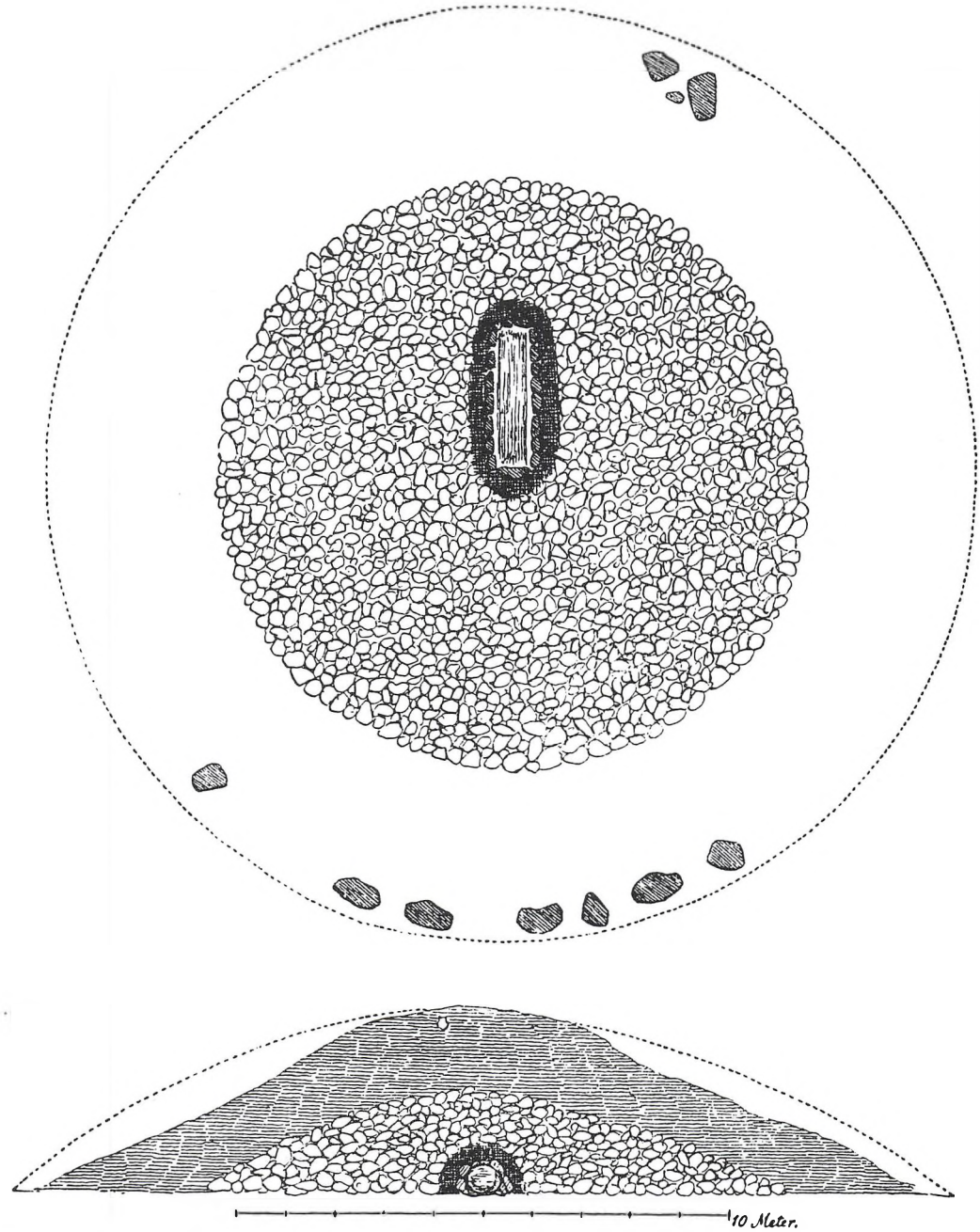

Fig. 49. Grundplan og tværsnit af egekistegraven i »Vallerød Høj«. (Efter V. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen, 1896, s. 127).

bortrådnet egekiste på en brolægning af sten og tildækket med en stendynge, ca. 12 m i diameter (fig. 49). Den døde var begravet ubrændt sammen med et dårligt bevaret bronzesværd med horngreb og skindforet træskede og en lille bronzebukkel, en såkaldt tutulus, der kan have siddet i et læderbælte (83). Øverst i højen fandtes resterne af en jernalderurne.

»Vallerød Høj« var i gamle dage berygtet på grund af »Troldtøj« og nisser, skriver Boye. På højtidsaftener kunne man se den rejst på fire rødglødende pæle, medens højfolket holdt gilde derinde. I en gammel rævegrav i østsiden af højen fandt Boye et stykke af en jerngryde, som han mener var lagt derind af en gårdmand, som følte sig stærkt besværet af troldene, og som dermed ville hævne sig på dem.

Vallerød bygden har så lidt som de øvrige levnet det mindste spor af selve bosættelsen. I Vallerød mose er dog fundet en bronzesegl (fig. 48), der ligesom den omtalte spydspids fra Rungsted (se s. 42) må være et offer, henlagt til ære for guderne (84).

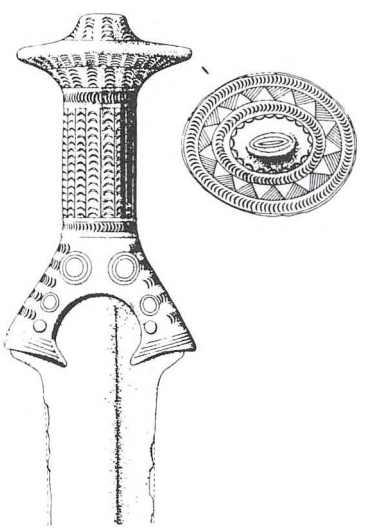

Fig. 50. Såkaldt ottekantsværd af bronze, ca. 54 cm l., fra ældre bronzealders høj ved »Fuglehavegaarden«. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 35).

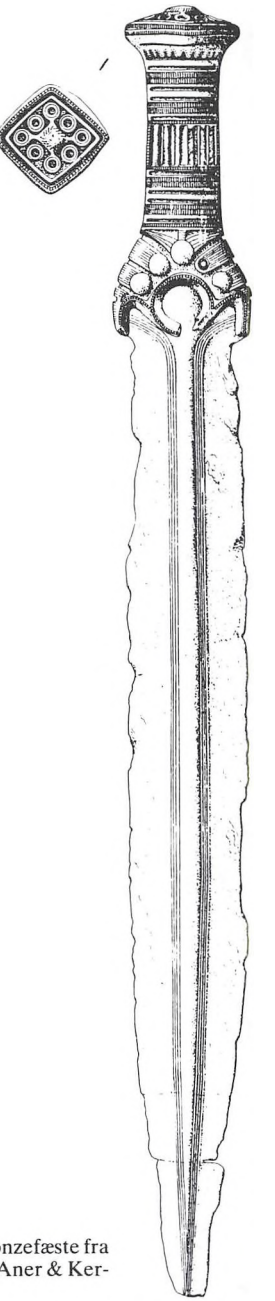

Fig. 51. Sværd eller stikvåben med bronzefæste fra ældre bronzealder, ca. 41 cm l. (Efter Aner & Kersten, 1973, tavle 35).

Fig. 52. Gravhøje i Folehaveskov, beliggende tæt ved sti lige nord for Folehavevej mellem gården og Frieses Eng. Set fra nord. (Fot.: BL-L).

Folehaveskoven

Fra Vallerød fortsætter strøget af gravhøje mod syd ned gennem *Rungsted Hegn,* hvor der i det smalle stykke skov mellem Bøgebakken og Slettemose ligger to høje, den vestlige lav, den østlige stor og regelmæssig, i hvis top er fundet en usleben flintøkse fra den tidlige bondestenalder (85). Mod øst findes fire gravhøje, hvoraf de to sydligste tæt ved skovbrynet er ganske lave og svære at se i terrænet.

Ude på marken mellem Hørsholm Rideskole og Folehavegaard ligger en meget smuk og velbevaret rundhøj, bevokset med træer og med randsten i flere lag rundt om højfoden. Ca. 100 m sydøst herfor lå i forrige århundrede en lignende rundhøj, hvor, ifølge Vilhelm Boyes indberetning fra 1884, var fundet en del store sten, formentlig af et sammenstyrtet gravkammer og derimellem et 8-10 cm langt stykke af en »Bronzedolk eller Piilspids« (86). Landinspektør

Lund nævner, at der lå en tredie gravhøj i et indelukke tæt øst for »Fuglehavegaarden«. Fra denne eller måske den førnævnte høj kan stamme et fornemt bronzesværd med ottekantet fæste, et importstykke fra Tyskland i den ældre bronzealder (fig. 50). Det blev skænket til Museet i København i 1869 af general og artillerichef Henri de Jonquières, hvis familie havde ejet Folehavegaard fra 1798 til 1821, med oplysning om, at det var fundet i en høj ved gården ca. 70 år før (87).

To år senere nåede via en antikvitetshandler et andet smukt ældre bronzealders sværd frem til Museet, men om dette vides desværre kun, at det er fundet i omegnen af Hørsholm (fig. 51) (88).

I selve *Folehaveskoven* er bevaret hele 27 gravhøje, hvortil kommer 11 høje, der ligger i den sydlige del af skoven under Birkerød sogn, dvs. i *Sandbjerg Østerskov*. Bortset fra en enkelt udgravet høj, der rummede en dolktids hellekiste (se s. 29) er ingen af disse 38 gravhøje blevet undersøgt arkæologisk. Man må alligevel formode, at flertallet af dem, om ikke alle, blev rejst i bronzealderen. Højene samler sig i et bredt nord-syd gående strøg langs højderyggen, der kanter vestsiden af Frieses Eng. Hvor Folehavevej går hen over engen, ligger en mindre høj få meter nord for vejen. Hulvejspor, der kan følges mod vest op i skoven, fortsætter forbi højen og ned over engen i en stenlagt vejbane af ukendt alder (89). Hulvejene bliver atter tydelige på det faste land på østsiden af engen. Det er åbenbart, at Folehavevej er en meget gammel færdselsåre, og følger man den endnu længere mod øst,når man til Kulmilebakke, hvor højene ligger tæt, en enkelt syd for og fem på stribe langs nordsiden af vejen (90). Faktisk har den moderne Folehavevej banet sig tværs igennem en gravhøj, hvis yderste rand endnu kan skelnes i vejsiden. På linie med Kulmilehøjene halvvejs ud mod kysten lå »Hanebanken« (se s. 34).

Helleristninger og skåltegn

I Folehaveskoven er flere steder fundet sten med såkaldte skålgruber, små skålformede fordybninger i stenenes overflade, der er bronzealderens mest enkle helleristninger (se kortet fig. 8). Deres religiøse betydning er ubestridelig, men den dybere forklaring på disse skåltegn er og kan vel heller aldrig gives. Den rigest dekorerede sten ligger tæt ved hellekisten i Sandbjerg Østerskov (fig. 53, 22), medens en anden nylig registreret og fredet sten øst for Linstows grav har seks synlige skåltegn (91).

Formodentlig ligger disse sten på deres oprindelige plads eller i det mindste inden for deres oprindelige område. Måske gælder det også den smukke sten med hjulkorset på toppen af »Englænderhøj« (fig. 55) (se s. 32), men det samme kan næppe siges om en mærkelig, flad sten, der blev fundet i et stengærde på Rungstedlund i 1941 (92). I dens overflade er indristet en hånd med udspilede fingre på en tynd arm og ovenover ses fire korte tværstreger (fig. 54). Sten med det samme arm-håndmotiv er især kendt fra det nordlige Sjælland, og at de må være knyttet til bron-

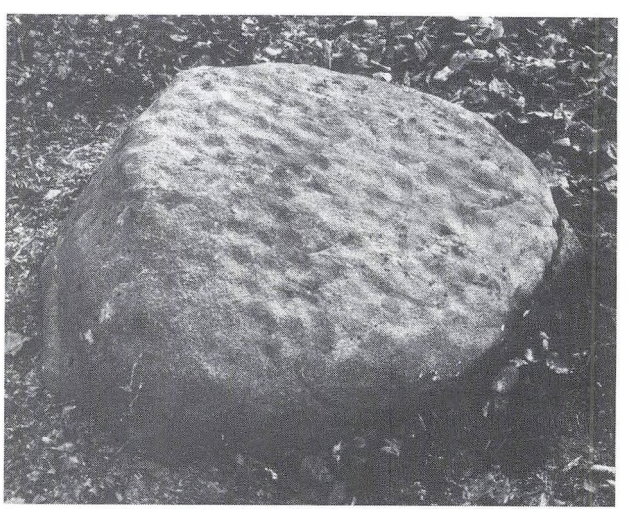

Fig. 53. Sten med skåltegn i Sandbjerg Østerskov. (Fot.: Nationalmuseet).

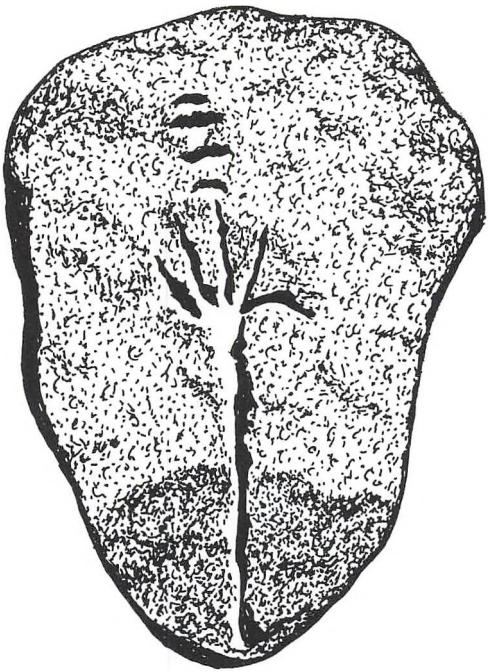

Fig. 54. Arm- og håndsten fra Rungstedlund, ca. 52 × 40 cm. (Tegning: Anne Sylvest).

zealderbefolkningens forestillinger om døden, er blevet ganske klart efter fundet af et enestående kult- eller dødehus ved Sandagergård i Hornsherred (93). Her lå fire sådanne håndsten ved husets sydgavl, og alle pegede fingrene (besværgende?) mod huset.

Fig. 55. Sten med hjulkors fra »Englænderhøj« i Smidstrup. (Tegning: Anne Sylvest).

Jernalderens spor

»Jernalderen er aldrig hørt op«.
(Ebbe Kløvedal Reich i: Forfatternes Danmarkshistorie 1977).

Overgangen fra bronzealder til jernalder skete ganske jævnt og glidende. Det nye metal, jernet, afløste bronzen, og med forbedrede og stærkere redskaber var det muligt igen at vinde ind på skovområderne i det indre af landet. Et køligere og fugtigere klima ved begyndelsen af jernalderen har også efter al sandsynlighed fremmet landbruget, og med opdagelsen af mange og store landsbyer især i det vestlige Jylland, er det blevet klart, at befolkningstallet steg støt. Jernet kunne udvindes af mosernes myremalm, afhængigheden af metaltilførsel fra udlandet aftog, hvilket var en klar fordel sammenlignet med forholdene i bronzealderen, hvor hvert gram metal måtte indføres. Ude i Europa tog begivenhederne fart, først med de magtfulde keltere, siden med opbygningen af det Romerske Imperium, der med tiden fik ganske betydelig indflydelse på den kulturelle udvikling i Danmark.

Spor efter jernalderbebyggelse i Hørsholm er desværre uhyre få og spredte med ofte meget mangelfulde fundoplysninger. Det behøver ikke at betyde, at egnen blev affolket; fattigdommen er sikkert kun tilsyneladende. De tydeligste tegn på bosættelse i ældre jernalder er to gruber, der blev fundet ved udgravningen til en husgrund på Gøgevangen vest for Rungsted Hegn. Gruberne var fyldt med sten, og der lå trækul i bunden. I den ene lå underliggeren af en skubbekværn til kornmaling og tre løbere, foruden rester af et lerkar. Formodentlig er der tale om kogegruber fra en nærliggende boplads (94).

Gravskikken i den ældre jernalders første del, den førromerske eller keltiske periode (ca. 500-0 f.Kr.) var fortsat ligbrænding. Brandgravene, gerne urner med få eller ingen gravgaver, anbragtes enten i overfladen af ældre høje, under lave småhøje eller stendynger eller under den flade mark; det siger sig selv, at sådanne anlæg meget nemt bliver ødelagt og forsvinder ved markarbejde eller på anden vis.

Gravfundene fra Hørsholm er repræsenteret ved kun fire urnegrave, der kom for dagen i forrige århundrede med få bemærkninger og uden at blive bevaret. Ved undersøgelsen af den overpløjede høj ved Kirstineparken (se s. 48) blev udgraveren således præsenteret for en aldeles knust urne, som efter hvad han fik at vide, havde haft vaseform og havde stået nede i jorden ca. 3,5 m udenfor højfoden. Den dateredes til førromersk jernalder og havde øjensynlig ikke noget at gøre med bronzealderhøjen. Fra samme tid stammer formentlig en urne, der lå i skår på toppen af »Vallerød Høj« sammen med lidt brændte menneskeben, medens et stenomsat lerkar indeholdende jernsager af ubestemt art og datering

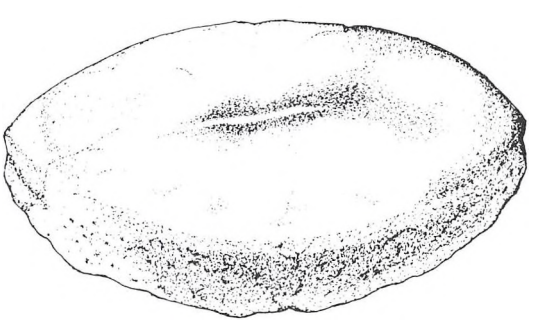

Fig. 56. Ildsten af kvartsit med omløbende fure til bæltesnor, 8,5 cm l., fra Brønsholm. (Tegning: Anne Sylvest).

skulle være fundet omkring 1850 i en anden af Vallerød højene (95). Det synes således, som om det bakkede terræn ved Vallerød fortsat var beboet i hvert fald et stykke ind i jernalderen.

En datering til jernalder, eventuelt yngre bronzealder, er det nærmeste man i dag kan komme en brandgrav, der blev afdækket i forrige århundrede ved Brønsholm, øst for Usserød å. Det drejede sig om en lille rund brolægning af sten med et lille hankekar i midten, fyldt med brændte ben og omgivet af trækul. Lidt længere mod nord på bakkedraget mellem Usserød og Nive ådale ved Brolandsgård er i 1985 udgravet rester af en boplads, der viser, at denne egn virkelig var beboet i jernalderen. En del stolpehuller fra huse og forskellige koge- og affaldsgruber med skår fra mange lerkar daterede bosættelsen til overgangen mellem den førromerske og romerske jernalder, dvs. omkring Kristi fødsel (96). I en af gruberne fandtes spor af jernudvinding, og myremalmen til denne er sikkert gravet op af Langstrup mose få km mod nord på den anden side af Nivåen.

Ildsten af hvid kvartsit fundet ved Brønsholm og Lille Hvedehavegård (fig. 56) er også klare tegn på menneskelig tilstedeværelse på denne egn. De var al-

Fig. 57. Stenlagt grav (fredet) fra jernaldergravplads på Bøgebjerg nord for Sjælsø. (Fot.: Nationalmuseet).

mindelige brugsgenstande især i den yngre romerske jernalder (ca. 200-400 e.Kr.) og kendes fra grave og ikke mindst fra de store, berømte våbenofferfund, f.eks. Nydam og Thorsbjerg, som netop tilhører denne og den efterfølgende tid. Endnu et fund lyser op – en smuk sort glasperle, indlagt med kulørte tråde i hvidt, gult og rødt, der er fundet ved Springdammen syd for Hørsholm Slotspark (fig. 58) (97). Sådanne perler var eftertragtede importvarer fra det romerske rige.

I løbet af den romerske jernalder blev det igen almindeligt at begrave de døde ubrændte, og de to begravelsesformer, ligbrænding og jordfæste, findes nu side om side igennem resten af oldtiden. Det er derfor sandsynligt, at en grav med to skeletter, der blev fundet i 1860'erne på toppen af Toftebjerg bakke ca. 1 km vest for Springdam, er fra jernalderen. I graven lå nogle »Sølvknapper« (98).

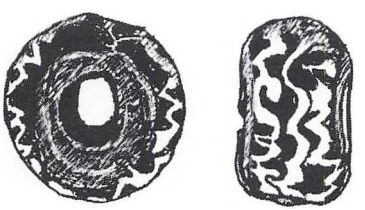

Fig. 58. Farvet glasperle, 2,4 cm i diam., fra Springdammen i Hørsholm. (Tegning: Anne Sylvest).

Der var desværre ingen oldsager eller spor af gravlagte i de syv runde stenlægninger, som blev udgravet på det højtliggende Bøgebjerg nord for Sjælsø i 1936 (fig. 57). Gravene, som det utvivlsomt drejer sig om, lå ved siden af hinanden i en øst-vestlig række. Den lille gravplads er sandsynligvis, men ikke helt sikkert, fra den yngre jernalder, dvs. enten fra den germanske jernalder (ca. 400-800 e.Kr.) eller vikingetiden (ca. 800-1050 e.Kr.). To af de største stenlægninger er fredet (99).

Fig. 59. Guldfingerringen fra Stenhavegård. (Fot.: Lennart Larsen).

Alt, hvad der iøvrigt er fundet på Hørsholm-egnen fra disse sidste århundreder af oldtiden, er to fingerringe, den ene af guld, den anden af sølv (fig. 59, 60). Den store smukke mandsring af lyst guld dekoreret med en snoet tråd i midten, er fundet ved Stenhavegård i Usserød (100). Den stammer fra 400-tallet,

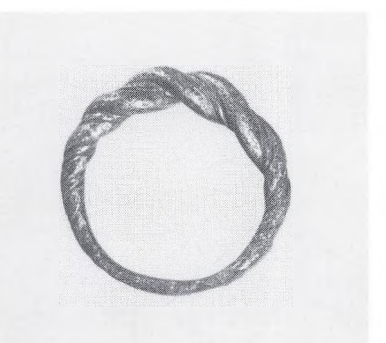

Fig. 60. Vikingetids sølvfingerring fra Usserød. (Fot.: Lennart Larsen).

medens den snoede sølvring, ligeledes fra Usserød, er en typisk vikingetidsform fra 900-tallet, omend sådanne fingerringe oftest er lavet af guld.

Oldtidsagre og hulveje

I Folehaveskoven er dysser, bronzealderhøje og skålsten de mest iøjnefaldende oldtidsminder. Men skoven gemmer andre levn, der efter al sandsynlighed rækker tilbage, om ikke til sten- og bronzealderen, så dog til jernalderen og middelalderen. Det drejer sig om sporene efter dyrkning og færdsel.

I 1940'erne foretog gartner Avnholt mange gennemvandringer af de nordsjællandske skove, således også af Folehaven, for at kortlægge agre og agersystemer, som stadig kunne ses i terrænet (101). I Rungsted Hegn iagttog han agrene som smukke og tydeligt markerede terrassekanter og lave volde langs bakkedraget, der løber parallelt med Rungstedvej. Formentlig er agrene fortsat mod vest ud over skovgrænsen i det affladede bakketerræn mod Hørsholm. Til dette billede hører rimeligvis jernalderbosættelsen ved Gøgevang (se s. 56). På bakkeskråningen mod øst ses endnu tydeligt nogle gamle vejspor, der skærer sig ned gennem agre og voldninger (se kortet fig. 8).

På de høje bakkedrag, der falder stejlt ned på begge sider af Frieses Eng nord og syd for Folehavevejen, er der atter tydelige agersystemer. Skråningernes terrassekanter ses bedst, medens diger og markskel, der er opstået ved års henkasten af sten og jordfygning, er næsten forsvundet på grund af den nyere tids bearbejdning af skovbunden. Også i denne del af skoven findes mange spor efter hulveje, der fortæller om århundreders færdsel, ikke mindst, som allerede nævnt, langs Folehavevej, hvor sporene løber vestfra ned over Frieses Eng og videre østpå med retning mod stranden.

Endelig findes agre og terrassekanter i den smalle, sydlige del af skoven, Sandbjerg Østerskov, og særlig på bakkesiderne i øst og syd ned mod Maglemosen.

De svage vidnesbyrd om bosættelse igennem jernalderens mange århundreder, oldtidsagre, vejspor og spredte glimt af guld og sølv, giver et fingerpeg om, at Hørsholm måske ikke var aldeles forladt af mennesker, indtil egnen trådte ind i den historiske tid. Vallerød, Usserød, Isterød og Bloustrød er de gamle rydningsnavne, der måske skriver sig helt tilbage til den sene vikingetid, men foreløbig er sølvringen fra Usserød det eneste glimt i mørket, indtil ridder Jon Jonsen Litle satte sig ned for at skrive brev til Ærkebispen i Lund d. 31. januar 1305 på sin herregård »Hyringsholm«, det ældste Hørningsholm, – Hørsholm.

Fig. 61. Gravhøjen »Iskjælderbakke« på Karen Blixensvej (se s. 36). (Fot.: BL-L).

Fortidsminderne i Hørsholm har det nogenlunde. De alvorligste skader, såsom fjernelse af sten fra dysser og overpløjning af gravhøje, er sket for længe siden og det kan ikke gøres godt igen. De bevarede anlæg er alle omfattede af Fredningsloven, men til trods herfor kan der alligevel ske indgreb, som f.eks. i den åbne bøgeskov syd for Linstows grav i Folehaven, hvor en helleristningssten med skåltegn og en randsten fra den smukke, højtliggende gravhøj i nærheden er gravet op og formentlig brugt til at kante en parkeringsplads ved Folehavevej. Enkelte høje er en smule forstyrrede af rævegrave og ridestier, medens andre høje fra tid til anden bliver væk i krat og selvsåede træer, der selvfølgelig ikke skader dem nævneværdigt, men gør det sværere at nyde synet af dem. Højene i skoven har det dog bedre end højene langs Øresund, hvor jordhuler, frugtkældre, beskyttelsesrum o. lign. har sat sine spor. Måtte denne bog bidrage til, at der vil blive værnet om fortidsminderne i denne skønne del af landet, thi som landinspektør Lund udtrykte det i 1824:

»Hvorledes forandres ikke alt i Tidens Løb? Hedenolds Mennesker kunne ikke drømme om, at deres stolteste Gravkamre bleve byggede til Kartoffelkieldre for den nærværende Slægt, hvilket som her anførte viser, fleere Steder er Tilfældet.«

Noter

(1) Nationalmuseets sognebeskrivelse, sb.nr. 61 (Hørsholm sogn). Se s. 39.

(2) Indberetning til Hirschholms Amt (omfattende Birkerød, Bloustrød, Karlebo og Hørsholm sogne i det nuværende Frederiksborg Amt). Manuskript i Det kgl. Bibliotheks håndskriftsamling. Kall. 48, Fol. II.

(3) Indberetning om Bloustrød Sogn, Liunge Kronborg Herred, Frederiksborg Amt. Nationalmuseets 1. afd., topografisk arkiv. K. Ebbesen: Stenaldergrave ved Sjælsø. *Fra Frederiksborg Amt Aarbog, 1982,* s. 77-91.

(4) Manuskript i Nationalmuseets 1. afd, top. arkiv. En enkelt figurtavle herfra (over Bloustrød sogn) afb. i K. Ebbesen: Fortidsminderegistrering i Danmark, 1985, fig. 1.

(5) Originale beretninger, manuskripter og tegninger i Nationalmuseets 1. og 2. afd. arkiver.

(6) Dinesen versus Direktionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring i div. dagblade 1884-92. Dinesen gav i sine »Jagtbreve« (Boganis) s. 104 sagen en yderligere digterisk drejning, idet han her fortæller, at en arkæologisk udsending insisterede på at udgrave hans kæmpehøje. »»Jamais!« udbrød jeg – »ça porte halheur« (Aldrig, det bringer uheld). Og Manden tog sin Hat og gik; og mine Høje ligger der den Dag idag og skjuler hvad de gemmer«.

(7) I Folehaveskov er også udført et stort recognosceringsarbejde af cand. scient. Kurt Christensen, formand for Hørsholm Arkæologiske Forening.

(8) Opkaldt efter den først udgravede boplads ved Bromme nordvest for Sorø.

(9) NM A 38147. J. Brøndsted: *Danmarks Oldtid I,* 1938, s. 28.

(10) Opkaldt efter den i 1900 påviste og udgravede boplads i Maglemose ved Mullerup, Vestsjælland.

(11) V. Milthers: Nordøstsjællands Geologi. *Danmarks Geologiske Undersøgelse* (DGU) V. række, Nr. 3, 1935, s. 162.

(12) Sv. Aage Knudsen: Landskab og oldtid. 1982, s. 32; *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1919,* s. 157.

(13) Kongemosekulturen er opkaldt efter en stor boplads i den sjællandske Åmose, udgravet i 1950'erne; Ertebøllekulturen efter den berømte køkkenmødding nær landsbyen Ertebølle ved Limfjorden, undersøgt i 1890'erne.

(14) Upubliceret. Jvnf. J. Brøndsted, 1938, s. 104, 106.

(15) Hans Kapel: Nive Mølle og Jellebro. To bopladser fra Ertebølletid ved Nivå. *Fra Frederiksborg Amt Aarbog, 1956.*

(16) I: bl.a. *Søllerødbogen 1946, 1975, 1976, 1977, 1979, 1982.*

(17) Peter Vang Petersen: Vedbæk Boldbaner – endnu engang. *Søllerødbogen 1977,* s. 167 f.

(18) Vedbækfundene er udstillet på Gml. Holtegård, Søllerød Museum.

(19) NM 12945-48 og 10556. Dolkstaven omtalt nedenfor har mus. nr. NM A 11020.

(20) Grønstensøksen, NM A 4861, afb. fig. 6 er fundet ved Hørsholm; en fragmenteret økse, NM A 37626, er fundet ved Folehavegård,

medens en tredie er i privateje, fundet ved Sophienberg.

(21) NM A 44789.

(22) Vilhelm la Cour: Sjællands ældste Bygder. En arkæologisk-topografisk Undersøgelse, 1927, s. 178 ff.

(23) »Begravelsessteder« og »grave« har hos Jessen betydningen dysser med eller uden synlige gravkamre, mens et »altar« er et fritliggende stenkammer eller blot dækstenen til et sådant. Sv. Aage Knudsen, 1982, s. 49 f., citerer samme tekst hos Jessen i en lidt afvigende translitteration, f.eks. uden brug af store bogstaver, Knafn istedet for Khafn.

(24) P. Simonsen: Dyssebygden i Tokkekøb Hegn. *Fra Frederiksborg Amt Aarbog, 1944;* E. Thorvildsen: Dyssen ved Dæmpegård i Tokkekøb Hegn. *Kultur og Folkeminder, 1965.*

(25) Jessen omtaler et dyssekammer, der skal have ligget »øst for Fredtofte by«. Ved herredsberejsningen i 1884 var kun nogle få randsten tilbage af en oprindelig 30 m lang dysse SØ for Langeltegård.

(26) Hørsholm sogn, sb. 36, 39 og 97 i den i teksten nævnte rækkefølge.

(27) Sb. 35. De nedenfor nævnte runddysser har sb. nr. 88 og 93.

(28) Langdyssen har sb.nr. 100, gravhøjen sb.nr. 44.

(29) Sb. 22. Højen er forkert afsat på Nationalmuseets sb.kort. Den rette placering er ca. 200 m længere mod nord-nord-vest og lige nord for to flade rundhøje, sb. 21 og 90, der ligger i hegnets sydlige del nær skovbrynet.

(30) Sb. 12. Den nedenfor nævnte bronzesegl NM B 3333 er en såkaldt tapsegl af type som fig. 42 øverst tv.

(31) K. Ebbesen: 1982, s.89, kort fig. 6. Her opregnes imidlertid kun 10 anlæg omkring Sjælsø, idet de af Jessen og Lund registrerede oldtidsminder ikke medregnes.

(32) Bloustrød sogn, sb. 27. E. Rondahls plantegning fra 1884 afb. K. Ebbesen, 1982, fig. 7.

(33) Sb. 32. Oxholms og Rondahls plantegninger af jættestuen afb. K. Ebbesen, 1982, fig. 3 og 5.

(34) Sb. 33.

(35) Sb. 52.

(36) Sb. 29.

(37) Sb. 28.

(38) E. Thorvildsen, 1965, s. 12, har identificeret »Tinghøj« som værende afbildet allerede 1766 på titelbladet til H. W. Gerstenbergs romantiske digt, »Gedicht eines Skalden« (Skjald), hvis handling ellers udspilles omkring »Dæmpegårdsdyssen« i Tokkekøb Hegn.

(39) Jessen har ikke opregnet et eneste af oldtidsanlæggene nord for Sjælsø mellem Sandholm og Isterød, således f.eks. heller ikke »Stumpedysse«.

(40) Birkerød sogn, sb. 17, 16 og 15 efter den i teksten nævnte rækkefølge.

(41) Sb. 14. Højen lå på »Lusebakken«. Om fundene herfra se: C. J. Becker: En Stenalderboplads paa Ordrup Næs i Nordvestsjælland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1939,* s. 234 ff; K. Ebbesen, 1982, s. 90, note 6.

(42) Mus.nr. NM A 1537.

(43) Fundet af Jørgen Hooge, Rungsted. Nationalmuseet har erklæret fundet for danefæ (som alt bearbejdet rav).

(44) NM A 50828.

(45) Flintdolke: NM A 5169, fundet ved højen sb. 2 i Mikkelborg (se s. 45) og A 43161, Rungsted; spyd/lansespids: A 4643, Hørsholm; flintpilespidsen, i privateje, er bomærke for Hørsholm Arkæologiske Forening. De i det følgende nævnte dolktidsøkser har mus.nr. NM A 44791, Usserød; A 39657, Hørsholm Slotspark; 4239, Rungstedlund.

(46) Birkerød sogn, sb. 23 (høj) og 24.

(47) Hørsholm sogn, sb. 52, mus.nr. NM A 282-84; den i teksten nedenf. nævnte hellekiste har sb.nr. 53.
(48) Sv. Aage Knudsen, 1982, s. 72 ff med udbredelseskort.
(49) J. Jensen: Bronzealderen 1, *Sesams Danmarkshistorie. Oldtiden,* 1979, s. 20 ff.
(50) Sv. Aage Knudsen, 1982, s. 85 ff.
(51) Hørsholm sogn, sb. 48-50. Den bevarede høj har sb. nr. 49.
(52) Sb. 47. Anført i A. Avnholts liste over Hørsholms oldtidsminder (fra 1950). Det tilføjes her, at man ikke anser historien for at være rigtig, men at soldaterne om muligt kan ligge i nærheden. Helleristningsstenen findes omtalt i: P. V. Glob: Helleristninger i Danmark. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter VII,* 1969, s. 56, 205, fig. 38.
(53) A. Uhrskov: *Nordsjællandsk Folkeliv, II,* 1921-24, s. 48.
(54) Sv. Aage Knudsen, 1982, s. 82 f.
(55) Sb. 51, NM B 199-205. H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder I, 1943, grav 146; E. Aner & K. Kersten: Die älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, 1, 1973, 216.
(56) Sb. 54, NM B 1005-07. H. C. Broholm, 1943, grav 147; Aner & Kersten, 1973, 217.
(57) NM B 13044. Findestedet er ikke nærmere angivet.
(58) Sb. 62-64.
(59) Sb. 14 og 59. Højene er markeret på kortet over Vallerød Byes Jorder, fig. 45.
(60) Sb. 60.
(61) Matrikeldirektoratet, udfærdiget på foranledning af ejeren, kammeråd With. Højen er ikke anført i Nationalmuseets sognebeskrivelse. C. L. Vebæk konstaterede ved fredningsrejsen i 1942, at overfladen af højen var tilført muld med mange sten i . Kun en regulær prøveudgravning vil kunne vise, om også de nedre lag i højen er af nyere dato. Rungstedgaard er i 1700-tallet også benævnt »Rungstedhøj«. Louis Bobé: Johannes Ewalds Levnet og Meninger, udg. i 1911, s. 274 ff.
(62) Sb. 58 (»Ewalds Høj«), 56-57. Den nedenfor nævnte højrest ved »Brødrehøje« har sb.nr. 55.
(63) NM 4528-30. Sværdet er siden bortkommet. H. C. Broholm, 1943, grav 1253; Aner & Kersten, 1973, 214.
(64) NM 4237-38. Guldarmringen er udstillet på Nationalmuseet (Ældre Bronzealder), mens sværdet er bortkommet.
(65) C. Christensen: Hørsholms Historie, 1878, s. 275.
(66) Ovenn.værk, s. 269. Stenen kan også være sat af den foregående ejer, Løjtnant Christen Sørensen, der købte kroen i 1803. Jan Steenberg: i Mindesmærker i Nordsjælland. *Kultur og Folkeminder XIV,* 1962, s. 90.
(67) Sb. 61.
(68) Louis Bobé, 1911. Efter »Rélation d'un Voyage fait en Danemarc«, Rotterdam 1706. Det »nye« hus var iøvrigt fra 1670'erne.
(69) C. Christensen, 1878, s. 21 f.
(70) Louis Bobé, 1911, s. 276; Louis E. Grandjean: Rungsted og Ewald. *Fra Frederiksborg Amt Aarbog, 1951,* s. 82-106. Kortet fra 1782 afbildes her i et andet udsnit (s. 85).
(71) NM 22357. Aner & Kersten, 1973, 213. Spydspidsen er udstillet på Nationalmuseet (Ældre Bronzealder).
(72) Karlebo sogn, sb. 17-22. Den nordligste høj, hvorpå der har stået et lysthus, har sb. nr. 17. I højen sb. 19, »Hattehøi«, er ifølge Vilhelm Boye fundet et ca. 1 m langt bronzesværd, stenkister og urner med brændte ben. Sb. 22 rummede dels en stor tom stenkiste, på hvis dæksten lå et bronzesværd, dels andre stenkister og urner med brændte ben samt dobbeltknapper af bronze, der blev indleveret til Museet for de nordiske Oldsager i 1840'erne, men siden er bortkommet.

(73) Hørsholm sogn, sb. 1-7.
(74) Fredningsstyrelsen (1982), lokalplan 43, høj A.
(75) Sb. 3.
(76) Sb. 1, NM 14911.
(77) Sb. 2. Fra grav 1 (barnegraven): NM B 2967 a-b; grav 2: B 2967 c-d; grav 3: B 2963. Løstfundne lerkarskår antagelig fra en urne, B 2966. H. C. Broholm, 1943, grav 144; Aner & Kersten, 1973, 211.
(78) Sb. 5. Fundene fra ældre bronzealder: NM B 2964-65, fra yngre bronzealder: B 3334-35.
(79) De tre nævnte høje er fra nord sb. 8, 9 og 10. Matrikelkort fra 1700-tallets slutning viser ni (måske ti) gravhøje.
(80) Sb. 67.
(81) Sb. 13, NM B 247. Afb. Aner & Kersten, 1973, tavle 37 (220).
(82) Sb. 12, NM B 3333; B 6628-29. H. C. Broholm, Bd. III, 1946, grav 45, fot. s. 16; Aner & Kersten, 1973, 219.
(83) Sb. 11, NM B 3554-55. V. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, 1896, s. 126-28. Afb. Aner & Kersten, 1973, tavle 37 (218A).
(84) NM 3007. Aner & Kersten, 1973, 221. Under dette inventarnummer i Nationalmuseets protokol er imidlertid indført en lille tapsegl af bronze med findested i en høj på Hunslev Mark, Kjølstrup sogn på Fyn.
(85) Efter oplysning af cand. scient Kurt Christensen. Højen har sb.nr. 17 (Hørsholm sogn), de øvrige høje i hegnet er sb. 18-21, 90.
(86) Sb. 15 (se omslagsfoto) og 16.
(87) NM B 464. H. C. Broholm, Bd. I, 1973, grav 142; Aner & Kersten, 1973, 208.
(88) NM B 654. H. V. Broholm, 1943, grav 1254; Aner & Kersten, 1973, 210.
(89) Mogens Schou Jørgensen i: *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1984.* Det arkæologiske Nævn, 1985, s. 38. Højens sb.nr. er 28.
(90) Sb. 30-32, 41-42, 92.
(91) Helleristningssten i Sandbjerg Østerskov, Birkerød sogn, sb. 24, 38. Folehaveskov, Hørsholm sogn, sb. 91, 94. Sb. 91 syd for Linstows grav er fjernet i 1984 (se s. 60). Skålstenen, fredet i 1985, har sb.nr. 106.
(92) P. V. Glob: Helleristninger i Danmark, 1969, s. 212, mener at den er identisk med en forsvundet arm-håndsten fra Jægersborg Hegn; Hans Rostholm: Danske helleristninger og deres forhold til de øvrige nordiske helleristninger fra bronzealderen, *Holstebro Museums Årsskrift 1971-72,* s. 21-24, anser dette for meget usandsynligt. – Stenen opbevares på Rungstedlund.
(93) Flemming Kaul: Hændernes hus. *Skalk 1986:4.*
(94) Kværn og løbere opbevares på Hørsholm Egns Museum.
(95) Sb. 10.
(96) Brolandsgård II, udgravet af Gilleleje Museum ved Carsten Paludan-Müller, i: *Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1985.* Det arkæologiske Nævn, 1986.
(97) Ildstenen fra Brønsholm, Karlebo, har mus.nr. NM C 13247, glasperlen NM C 27468.
(98) Sv. Aage Knudsen, 1982, s. 112.
(99) Bloustrød sogn, sb. 26. Beretning i Nationalmuseets 1. afd. ved C. J. Becker.
(100) Guldringen, NM DNF (Danefæ) 28/35, er udstillet i guldrummet i Nationalmuseets oldtidsafdeling og fremstilles i kopi (sølv og guld) til salg. Sølvfingerringen: NM DNF 11/40.
(101) Indberetning til Nationalmuseets 1. afd., 1945. Vedlagt findes en kortskitse med grove omrids af de samlede agersystemer i skoven. Der er ikke siden foretaget videnskabelige undersøgelser i Folehaveskov. Se dog B. J. Steiner: Oldtidsvejene i Nordsjælland, 1981, kort s. 59.

Udvalgt arkæologisk litteratur

Andersen, S. H.: *Stenalderen 1. Jægerstenalderen. Sesams Danmarkshistorie. Oldtiden.* 1981.

Arkæologi Leksikon. *Politikens Danmarkshistorie.* Red. L. Hedeager, K. Kristiansen, J. Fleischer, 1985.

Broholm, H. C.: *Danmarks Bronzealder,* 1-4, 1943-49.

Brøndsted, J.: *Danmarks Oldtid,* I-III, 1938, 1960.

Brøndsted, J.: *De ældste tider.* Danmark indtil år 600. Politikens Forlag, 1977 (2. revideret udg.).

Danske Fortidsminder. Arkæologisk kort over Nordøstsjælland. Geodætisk Institut og Nationalmuseet, 1957 (4. udg.).

Glob, P. V.: *Danske Oldtidsminder,* 1967.

Hvass, L.: *Jernalderen, 1-2. Sesams Danmarkshistorie. Oldtiden.* 1980.

Iversen, Johs.: *Naturens udvikling siden sidste istid. Danmarks Natur, 1,* 1967, s. 345-445.

Jeg ser på oldsager. Politikens håndbøger. Red. Mogens Rud, 1979 (4. udg.).

Jensen, J.: *Bronzealderen, 1-2. Sesams Danmarkshistorie. Oldtiden.* 1979.

Jensen, J.: *Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. Dansk socialhistorie, 1.* 1979.

Knudsen, Sv. Aage: *Landskab og oldtid. Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk kommuner,* 1982.

Med arkæologen Danmark rundt. Politikens håndbøger. Red. E. Thorvildsen & M. Rud, 1974 (4. udg.).

Nielsen, P. O.: *Stenalderen 2. Bondestenalderen. Sesams Danmarkshistorie. Oldtiden.* 1981.

Museumsforeningen for Hørsholm og omegn

er støtteforening for *Hørsholm Egns Museum* og det til museet knyttede lokalarkiv. Adresse: Sdr. Jagtvej 2, 2970 Hørsholm, tlf. 02 86 07 11. Museet er åbent daglig 1/5-31/10, undt. mandage, kl. 13-16, 1/11-30/4 onsdage og søndage kl. 14-16. Arkivet er åbent hver torsdag kl. 13-16 samt efter aftale.

Foreningen vælger fire repræsentanter til museets bestyrelse, medens fem bestyrelsesmedlemmer udpeges af byrådene inden for det gamle Hørsholm amt, dvs. de gamle sogne: Birkerød, Bloustrød, (Allerød), Hørsholm og Karlebo, og et bestyrelsesmedlem vælges af Hørsholm Distrikts økonbomiske Selskab.

Museumsforeningen udgiver et årsskrift, der tilsendes medlemmerne gratis, arrangerer ture og foredrag. Medlemmerne har gratis adgang til museet.

Indmeldelse kan finde sted hos formanden *Claus M. Smidt,* Nivåvænge 101, 2990 Nivå, og museumsinspektør *Lisbet Hein,* Hørsholm Egns Museum adresse: Sdr. Jagtvej 2, 2970 Hørsholm, tlf. 02 86 07 11.

Museumsforeningen har tidligere udgivet:

1963. H. C. Rosted: *Træk af bondens historie på Hørsholm Gods.*
1964. H. C. Rosted: *Ebberødgård 1346-1890.*
1965. T. Topsøe-Jensen: *Kongevejen fra Usserød til Helsingør.*
1969. *»H. C. Rosted 1891-1968«,* der hovedsageligt indeholder afhandlinger af H. C. Rosted, Årsskrift 1968-69, red. P. Chr. Nielsen.
1969. P. Chr. Nielsen: *Vejledning for besøgende på Hørsholm Egns Museum.*
1970. A. H. Brandt: *Træk af Karlebo kommunes historie.*
1971. E. O. Errebo-Knudsen: *Mathildevejen.*
1972. Povl Eller: *Hvad blev der af portrætterne på Hirschholm Slot.*
1973. Inger og Ove Rasmussen: *Fortid i Bloustrød.*
1974. Svend Jensen: *Hørsholm Minder.*
1975. T. Topsøe-Jensen: *Fredensborgvejen.*
1976. T. Topsøe-Jensen: *Rungsted Fiskerleje.*
1977. P. Chr. Nielsen: *Hørsholm Slotshave.*
1978. Johannes Jegstrup: *Barndomserindringer fra Kokkedal.*
1979. Ellen B. Danstrup og P. Chr. Nielsen: *Hørsholmbogen.*
1980. P. Chr. Nielsen: *Slotsgartnerens Hus i Hørsholm.*
1981. *Sjælsmark, en landsby på Hørsholmegnen,* red. T. Topsøe-Jensen.
1982. *Heibergsommeren 1832,* red. T. Topsøe-Jensen.
1983. F. V. Tryde: *Erindringer fra Hørsholm 1899-1940,* red. af Inger Nielsen.
1984. *Hørsholm Egns Museum 1944-1984.*
1985. Inger Nielsen: *Fra det nu forsvundne Hørsholm.*

Følgende årgange er udsolgt: 1963, 1964, 1965, 1969, 1970, 1971, 1973, 1974, 1975, 1982, 1983.

Medlemmerne har desuden fået tilsendt:

1964. H. C. Rosted: *Usserød Skole 1864-1964,* udg. af Hørsholm kommune.
1966. H. C. Rosted: *Den gamle skole på Folehavevej i Hørsholm,* privattryk, udg. af Finn Rosetzsky.
1967. H. C. Rosted: *Slotsgartnerens Hus, en historisk gård i Hørsholm,* udg. af Grundejer- og Kommunalforeningen i Hørsholm.
1974. T. Topsøe-Jensen: *Struensee-Samlingen på Hørsholm Egns Museum.* Særtryk af Frederiksborg Amts historiske Samfunds årbog 1970.
1977. Ellen B. Danstrup: *Rungstedgaard,* udg. af Forsikringshøjskolen.
1977. Arne Madsen: *Karlebo Kirke,* udg. af Karlebo Menighedsråd.
1978. T. Topsøe-Jensen: *Hørsholm Egns Museum. Vejledning.*
K. Howald Petersen: *Bloustrød Kirke,* udg. af Blovstrød Menighedsråd.
1982. Ellen B. Danstrup: *Rungsted Kirke 1907-1982,* Rungsted Sogneblad.
1982. P. Chr. Nielsen: *Slotsgartnerens Hus – Fuglsanghus.*

Hørsholm Egns Museums Årsskrift 1986 »Oldtidsminderne i Hørsholm« af Bodil Leth-Larsen er trykt i Langkjær Bogtryk Offset ApS på UNO MATT fra De forenede Papirfabrikker og farverepro er udført af Kaj Ernst Olsen A/S. Bogbinderarbejdet er udført af Frederik Jensens Bogbinderi ApS, København.
Udsendt af Hørsholm Egns Museum © 1987.
ISBN 87-87371-00-6.

